

Tartu Ülikool

Filosoofiateaduskond

Kultuuriteaduste ja kunstide instituut

**Olemise suletud ring – vabaduse võimalikkusest inimese elus
eksistentsialismi võtmes „Hingede öö“ ja „Surmalaeva“ põhjal**

Bakalaureusetöö

Kadri Ausmees

Juhendaja Kersti Unt

Tartu 2013

SISUKORD

SISUKORD.....	3
SISSEJUHATUS	4
1. BRUNO TRAVENI JA KARL RISTIKIVI ELU JA LOOMINGU EKSISTENTSIAALSETEST TAUSTADEST.....	8
1.1 Raskused eksistentsialismi määratlemisel.....	8
1.2 Bruno Traveni mõistatus	12
1.3 Karl Ristikivi.....	15
2. EKSISTENTSIALISMI TEMAATIKA – VALIK TEEMASID, MIS SEOSTUVAD „HINGEDE ÖÖ“ JA „SURMALAEVA“ TEEMADERINGIGA.....	19
2.1 Elavad surnud.....	19
2.2 Suletud ring	21
2.3 Vastutus.....	22
2.4 Vabadus – kas see on üldse võimalik?.....	25
3. KARL RISTIKIVI,„HINGEDE ÖÖ“ JA BRUNO TRAVENI „SURMALAEV“	27
3.1 Elavad surnud.....	27
3.1.1 Surmalaev.....	28
3.1.2 Surnud mehe maja ja Surnud mehe saar	30
3.2 Suletud ring	34
3.3 Vastutus.....	39
3.4 Vabadus – kas see on üldse võimalik?.....	42
KOKKUVÕTE.....	45
KIRJANDUS	48
SUMMARY	51

SISSEJUHATUS

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on vaadelda, kuidas Karl Ristikivi „Hingede öös“, Bruno Traveni „Surmalaevas“ ning eksistentsialismifilosoofias on käsitletud vabaduse teemat ning milliste järeldusteni jõutakse. Romaanidele on toetavaks materjaliks valitud eksistentsialism, kuna vabadus on nii eksistentsialismifilosoofias kui ka neis romaanides üks olulisi teemasid. Peamisteks eksistentsialistlikku mõtet esindavateks tekstideks antud töös on Sartre'i kirjutised, sest Sartre on väga põhjalikult käsitlenud vabadust kui inimese olemise alust. Kasutatud on ka teiste mõtlejate töid, sealhulgas Sartre'i-eelseid autoreid. Ehkki „Surmalaev“ (1926) on avaldatud enne kui Sartre'i filosoofiline põhiteos „Olemine ja eimiski“ (1943), on vabadus Traveni romaani põhiteemaks, ning kuigi esiplaanil tundub olevat institutsioonide, bürokraatia ja kapitalismi kriitika ning märgata võib Traveni poolehoidu sotsialistlikele ja ka anarhistlikele ideedele, siis kõige selle taga aimub ka üldisem plaan, paratamatus ja teatav ettemääratus, mis elu juhib ja mis tuleneb paljuski ka inimese mõtlemise eripärast. Ristikivi romaanis on samuti paratamatuse kohalolu tugevalt tunda ning kogu teekond, mis raamatus läbitakse, kannab püüdu vabaneda kinniolemise tundest.

Bakalaureusetöö on jagatud kolmeks peatükiks, esimene peatükk omakorda kolmeks alapeatükiks. Kuna eksistentsialism koondab endas niivõrd erinevaimelisi mõtlejaid, on esimese peatüki esimeses alapeatükis välja toodud põhjused, miks on eksistentsialismi määratlemine nii keeruline. Raskendavate asjaolude hulgas on kõigepealt see, et eksistentsialistlikud mõtlejad jõuavad oma seisukohtades sageli erinevatele arusaamistele. Mingisugust ühtset koolkonda ei ole, sest eksistentsialistid ei usu süsteemidesse ega akadeemilisse organiseerimisse. Mõtlemine peab olema võimalikult vaba. Lisaks on esimeses alapeatükis vaadeldud mõiste kasutuselevõttu ning esile toodud eksistentsialismi eripära – filosoofia, kirjanduse ning ühiskondliku tegevuse ühendamine.

Teises alapeatükis on püütud näidata, miks on Bruno Traveniga tutvumine raske ülesanne. Traven ise arvas, et kirjutava inimese puhul ei ole elulool mingit tähtsust, looming üksi peaks ütlema kõik. Ta pidas oluliseks mõistatusi, salapära ja mängu, et üksluine argireaalsus liiga peale ei tungiks. „Surmalaevas“ on hästi illustreeritud seda, kuidas inimese loomulikuks omaduseks on pidev tahtmine kõike teada, aga see pole võimalik. Kolmas alapeatükk on pühendatud Karl Ristikivile, keda on oluliselt rohkem uuritud kui Travenit. Samas ühendab teda Traveniga arusaam, et kõikidele küsimustele ei saa vastata ning ei peagi vastama. Lisaks on heidetud põgus pilk sellele, mis tingimustes on „Hingede öö“ kirjutatud ning Ristikivi kirjutamist vaevanud kriisile.

Teine peatükk on pühendatud eksistentsialismile ning kolmandas analüüsitud „Hingede ööd“ ning „Surmalaeva“ mõnede eksistentsialismi teemade võtmes. Kuna romaanides on keskendutud vabadusele ning „olemise suletud ringile“, siis on püütud ka eksistentsialismi peatükis pöörata tähelepanu peamiselt sellele, kuidas eksistentsialistid on käsitlenud vabadust. Alapeatükid teises peatükis ning kolmandas peatükis kannavad samu pealkirju ning tutvustavad paralleelselt eksistentsialismi seisukohti ning romaanides ilmnenuid ideid. Eksistentsialismikäsitluse esimeses alapeatükis on kirjutatud kõigepealt põgusalt teemadest, mida eksistentsialistid üldiselt puudutavad ning vaadeldud veidi ka millised ajaloolised sündmused eksistentsialismi 40. ja 50. aastate kõrgperioodi sisse juhatavad. Inimene on ahistatud nii just lõppenud kahest maailmasõjast, kui ka üldisest identiteedikriisist, mille juured on juba palju varasemas ajas. Alapeatüki lõpetab inimese vaatlemine sotsiaalse olendina ning kuidas see mõjutab teadvuse kujunemist ning pilti enesest ja teistest inimestest.

Kolmanda peatüki esimene alapeatükk, mis on omakorda veel jaotatud kaheks osaks, käsitleb nõ elavaid surnuid – seda, kuidas „Surmalaevas“ maailma muutumine on viinud olukorrani, kus oma isiku tõendamine on muutunud oluliseks, kuid samas ka suurt väljakutset pakkuvaks ettevõtmiseks. Sellest tulenevalt leidub inimesi, kes ei kuulu enam kuhugi, nad on elus, kuid nad ei suuda seda kuidagi tõestada, nad elavad surnud elusid. „Hingede öös“ on samuti sarnane probleem, seal on peategelane ise see, kelle elu mööda volab, sest tal on elamise ees liiga suur hirm. „Hingede öö“ puhul on

veel vaadeldud reaalse maailma ning fantaasia põrkumisi ning inimese piiratust ühe vaatepunktiga, mis muudab maailma üsna kitsaks paigaks.

Teise peatüki ja kolmanda peatüki teises alapeatükis on räägitud „olemise suletud ringist“. Eksistentsialismi peatükk tegeleb halva usuga (*mauvaise foi*), mis on Sartre'i mõiste ning tähistab seda, et inimestele on tihtipeale omane kergema vastupanu teed minek, vastutusest kõrvale hiilimine, aga kuna nad tähtsate küsimustega otsustavad mitte tegeleda, neid ignoreerida, siis elavad nad ennast pidevalt pettes, elus, kus nad ei ole õnnelikud, vaid kus nad käivad ringiratast. Kolmanda peatüki teises alapeatükis on vaadeldud, kuidas kujutavad suletud ringe oma romaanides Traven ning Ristikivi. Inimese elu on juba kord selline, et kõikvõimalikesse mustritesse ja kordustesse on lihtne takerduda, nendest välja saamine aga nõuab tihtipeale eneseületust.

Kolmandas alapeatükis on teemaks vastutus, mis vabadusega kaasneb ning mis kujutab endast rasket koormat. Eksistentsialismi käsitleva peatüki kolmandas alapeatükis on püütud näidata, et vabaduse määratlemine on üsna keeruline, sest mida sügavamale süveneda, seda rohkem tuleb ilmsiks vabadust piiravaid tegureid ning lõpuks võib tekkida küsimus, et kas ühiskonnas elades saab inimene üldse vaba olla. Kuna eksistentsialistid on arvamisel, et olemine eelneb olemusele, siis on inimene vaba ennast looma. Sellega kaasneb aga vastutus, sest kuna mingeid aprioorseid tõdesid ei ole, siis peab inimene mõtlema ja otsuseid tegema nii, nagu ta teeks neid kogu inimkonna eest. Kolmanda peatüki kolmandas alapeatükis on kirjeldatud Ristikivi romaani lõpuosas kohtupingis istuvaid süüaluseid, kellest igaüks esindab üht surmapattudest, laiskust minategelane ise. Kõik need tegelased on aga pigem üsna eeskujulikud inimesed, kes väga aktiivset elu ei ela ning eksimuste vältimiseks riske ei võta. Kannatavad oma üksluistes eludes, sest midagi muutes võib olukord veel halvemaks minna.

Neljas ja viimane alapeatükk küsibki, kas vabadus on üldse võimalik. Eksistentsialistid leiavad küll, et inimene on vaba, kuid samas ei ela ta maailmas üksi ning tema vabadus põrkab kokku ühiskonnas elamisest tulenevate piirangutega ning teiste inimeste vabadusega. Teisi inimesi ei saa käsitleda objektidena, neil on oma tahe ning nad

üritavad tähendusi anda ka teistele inimestele, mis tähendab, et ühiskonnas elades peab inimene leppima ka antud tähendustega, mis tulevad väljastpoolt, mitte ei ole tema enese valikud. Kolmanda peatüki viimases alapeatükis on vaadeldud, millistele järeldustele on Ristikivi ja Traven jõudnud seoses vabaduse võimalikkusega.

1. BRUNO TRAVENI JA KARL RISTIKIVI ELU JA LOOMINGU EKSISTENTSIAALSETEST TAUSTADEST

1.1 Raskused eksistentsialismi määratlemisel

Eksistentsialismi mõiste on raskesti määratletav, sellega nõustub enamik autoreid, kes eksistentsialismist kirjutavad. Selle töö seisukohast on oluline esile tuua põhjused, miks see nii raske ülesanne on. „Hingede öö“ on kirjutatud 1953. aastal, ajal, mil eksistentsialism oli laialt levinud, kuid „Surmalaev“ on kirjutatud 1926. aastal, enne kui keskne eksistentsialism eesotsas Sartre'iga tuntuks sai. Seetõttu on vaja heita pilk ka nendele mõtlejatele, kes jäävad varasemasse perioodi ehk eksistentsialismi kujunemisele, sest eksistentsialism, nagu palju teisigi nähtusi, ei ole tekkinud tühjusest. Eksistentsialismi kõrgeaeg jääb küll 20. sajandi 40.-50. aastatesse, kuid mitmed sellele mõttesuunale omased teemapüstitused kerkisid esile juba 19. sajandil. Kierkegaardi ja Nietzsche raamatud olid Heideggeri ja Jaspersi kujunemisel väga olulisteks teosteks, Heideggerilt jälle on palju üle võtnud, aga ka modifitseerinud Sartre. Oluliseks eeskujuks on kindlasti ka Dostojevski, kelle teostes üha kordub nn põrandaalune inimene, üksikisik, kes ei leia enam varjupaika ei jumalas ega usus, kelle jaoks tavapärased moraalistandardid, käitumisreeglid ning mõistuspärased põhjendused enam ei toimi, ning kelle olemasolu seetõttu on muutunud ebakindlaks ja selgusetuks (Malpas 2012: 296-297). 19. sajandi eksistentsialiste ning mitmeid 20. sajandi esimese poole eksistentsialistlikke mõtlejaid ühendab keskendumine konkreetse inimese eksistentsile, kusjuures ei pühenduta mingisugusele kitsale aspektile, vaid üritatakse vaadelda inimest kogu tema olemuses nii, nagu ta maailmas eksisteerib (Haim 1999: xi). Eksistentsialismi määratlemist raskendavad järgnevad asjaolud.

Esimese probleemina kerkib esile eksistentsialismi mõiste selgitamine. Raamatus „20. sajandi mõttevoolud“ kirjutab Tarmo Tirol, et inglise- ja prantsusekeelses kultuuriruumis on peamiselt kasutusel mõiste eksistentsialism, mille all mõeldakse filosoofiat, mis on orienteeritud inimlikule eksistentsile ning kuna Sartre, kes seda mõistet kõige laiemalt levitas, nimetab eksistentsialistideks ka oma eelkäijaid (Kierkegaard, Jaspers, Heidegger), tähendavad mõisted eksistentsifilosoofia ning eksistentsialism prantsuse ning inglise keeles praktiliselt ühte asja (Tirol 2009: 311-312). Käesolevas bakalaureusetöös on samuti kasutatud neid mõisteid paralleelselt. Saksa kultuuriruumis on aga eksistentsialismil ning eksistentsifilosoofial vahe. Eksistentsialismi nähakse eksistentsifilosoofia haru, modifikatsiooni või edasiarendusena. (Tirol 2009: 311-312) Jeff Malpase järgi tekivad raskused sellest, et sageli kiputakse segamini ajama terminit eksistentsialistlik ning eksistentsiaalne. Sellist segunemist soodustab 20. sajandi kirjandusele ja mõningatele filosoofilistele vooludele iseloomulik kalduvus käsitleda eksistentsiaalseid teemasid võib-olla mõnevõrra rohkem, kui varasem kirjandus, sest 20. sajandi alguseks jõudis pikemaajaline vanade väärtuste ümberhindamise protsess kriisi ning sajandi kaks maailmasõda jätsid inimese kõledasse tühjusesse. Sõdadest läbiraputatud maailm vajab olemise põhiküsimustega tegelemist, et leida uuesti kindlamat pinda. Selleks, et eksistentsialism ei muutuks liiga laiaks mõisteks, mille alla oleks võimalik mahutada suurem osa 20. sajandi kirjandusest, tuleb mõisted eksistentsiaalne ning eksistentsialistlik selgelt eristada. Sõnal eksistentsiaalne on esiteks juba pikem kasutusajalugu, mis ulatub aastasse 1693. Lisaks on mõiste eksistentsiaalne laiemalt levinud, sel on rohkem kasutuskontekste (näiteks kasutatakse ka loogikas) ning teine tähendus. Mõiste eksistentsiaalne hõlmab enese alla kõik, mis puudutab olemasolu, samas kui mõiste eksistentsialistlik viitab kindlale filosoofilisele mõtteviisile, mis tematiseerib inimeksistentsi problemaatilisust maailmas, kus puudub etteantud tähenduste süsteem. (Malpas 2012: 293) Inimene on heidetud maailma, kus tal tuleb iseennast luua. Siinses töös käsitletud romaane saab vaadelda kitsamas eksistentsialistlikus kontekstis ning eksistentsialismifilosoofia taustal, kuigi puhtalt eksistentsialistlikuks ei saa määratleda kumbagi romaani. „Surmalaev“ jääb eksistentsialismi kõrgajast hoopiski varasemasse perioodi, kuid samas võib leida sarnasusi teatud teemade käsitlemisel. Travengi püüab inimest teda ümbritsevast kirjust

maailmast üles leida ning vaatleb, mismoodi inimene ilma toetavate uskumuste, tõekspidamiste ning institutsioonideta hakkama saab. „Hingede öö“ ilmumisaeg (1953) jääb küll eksistentsialismi kõrgaega, kuid seda on paigutatud pigem varasemasse traditsiooni. Tiit Hennoste näiteks viitab seostele baroki elutunnetusega („Karl Ristikivi „Hingede öö“ kui tekst“) ning Jaan Undusk on maininud rüütliromaani („Rüütel, humanist ja eksistentsialist. Sisseminek „Hingede öösse““), eriti kui vaadelda kõrvale Ristikivi tervikloomingut. Siiski saab „Hingede ööd“ nii mõneski aspektis võrrelda eksistentsialismifilosoofia seisukohtadega.

Teiseks tuleks vaadelda mõiste kasutuselevõttu. Võib üsna suure kindlusega väita, et mõiste eksistentsifilosoofia tõi laiemasse kasutusse saksa psühhiaater ja filosoof Karl Jaspers pärast Esimest maailmasõda, täpsemalt oma teoses „Aja vaimne situatsioon“, mis ilmus aastal 1931 (Tirol 2009: 311). Gordon Marino väidab oma raamatu *Basic Writings of Existentialism* eessõnas, et Jaspers laenas selle Kierkegaardilt (Marino 2004: xii). Mõiste läks laiemasse kasutusse ning 1930. aastatel kasutati seda juba regulaarselt seoses Kierkegaardi ning Heideggeri töödega. 1936. aastal ilmus prantsuse keeles vene/ukraina filosoofi Lev Šestovi käsitus „Kierkegaard ja eksistentsiaalfilosoofia“ (*Kierkegaard and the Existential Philosophy*) ning Jean Wahli sulest ilmus 1943. aastal eksistentsialismi ajaloole pühendatud raamat. (McBride 2012: 51) Mõiste süstemaatilisema kasutamise algatajaks võib aga lugeda Gabriel Marcelli (McBride 2012: 51), kes võttis mõiste eksistentsialism kasutusele selleks, et iseloomustada Sartre'i filosoofiat (Tirol 2009: 312). Sartre keeldus algul sellest tiitlist, väites, et tema filosoofia on olemasolu filosoofia ning et ta ei teagi, mida eksistentsialism tähendab. Lõpuks pidid Sartre ja tema kaasa Simone de Beauvoir siiski epiteedi omaks võtma ning nagu Beauvoir väidab, kasutasid nad seda isiklikeks eesmärkideks. (Marino 2004: xii) Mitmed autorid on välja toonud huvitava fakti eksistentsialismi kohta – peaaegu kõik mõtlejad, keda on liigitatud eksistentsialistideks, on selle määratluse vastu võidelnud. Camus, kes liikus samas ringkonnas kus Sartre'gi, väitis, et tema on kirjanik ning ajab teist asja kui näiteks Heidegger oma keerulise filosoofiaga. Heidegger ise kirjutas lausa essee selleks, et tühistada vihjed, nagu ta oleks eksistentsialist. (Marino 2004: xiii)

Kolmandaks on oluline veidi avada mõiste sisu ning vaadelda, miks eksistentsialismi ei ole tihti peale tahetud kaasata „tõsise“ filosoofia ridadesse. Tõepoolest ei ole just palju neid filosoofe, kes end ise rahumeeli eksistentsialistideks oleks kutsunud või seda enda kohta öelda oleks lasknud. Eksistentsialistlikele filosoofidele on ühiselt omane, et nad ei taha ennast suruda mingisugustesse kitsastesse raamidesse, mis mõtlemise vabadusele tahes-tahtmata piirid seab. Walter Kaufmann kirjutab raamatus *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*, et eksistentsialismi südametuum moodustavad keeldumine ühtsesse koolkonda kuulumisest, kõikvõimalike süsteemide adekvaatsuse eitamine ning rõhutatud rahulolematuse traditsioonilise filosoofiaga, mida peetakse pealiskaudseks, akadeemiliseks ning elukaugeks (Kaufmann 1975: 12). Sellisest suhtumisest saab ka järeldada, miks ei soovita end mingisuguse koolkonnaga siduda – see piirab vabadust. Lisaks sellele on oluline tähelepanu juhtida ka eksistentsialistide huvitatusele sellistest teemadest nagu surm, õud, äng, meeleheide ja läbikukkumine. Eksistentsialistid seavad ka kahtluse alla mõistuse ülemvõimu, sest mõistus on ainult üks poolus inimesest, ratsionaalne klassifitseerimine ei arvesta inimeste individuaalset kogemust ning püüab nähtusi mõõta malli järgi, mis jätab varju erinevused. Seetõttu, ning kuna eksistentsialism on niivõrd värvikas, mitmetahuline ning mõtlejate eneste isikupäral särada lubav, ei ole filosoofilised ja akadeemilised ringkonnad tahtnud eksistentsialismi legitiimselt filosoofiana tunnustada. Kuna eksistentsialistide lemmikteemad käsitlevad sageli inimloomuse tumedamaid poolusi, on seda tõrjutud, kui sõjajärgset meeleheidet või nihilismi (Barrett 1962: 9). Milleks urgitseda pimedates sügavikes, kust tuleb nähtavale hämaraid asju, kui inimkond vajab selle asemel tugevat positiivset süsti, et asuda aktiivsele taastamistööle.

Veel ühe olulise punktina tuleb arvesse võtta üks eksistentsialismi silmapaistev omapära – see ühendab endas filosoofia, kirjanduse ja ühiskondliku tegevuse. Näiteks prantsuse esieksistentsialistid Sartre, Camus ja Beauvoir esitasid eksistentsialistlikke ideid paralleelselt nii ilukirjanduslikul kui ka filosoofilisel kujul. Sartre'i romaan „Iiveldus“ (1938) ning Albert Camus „Võõras“ (1942), mis on kõige tuntum eksistentsialistlik romaan, ilmusid varem kui Sartre'i „Olemine ja eimiski“ (1943), mis on eksistentsialismi filosoofiline peateos. (Annus 2009: 19) Jeff Malpas kirjutab, et kui üks

võimalik lähenemisviis eksistentsialismile on läbi filosoofiliste tööde, siis teine lähenemisviis kätkeb endas ilukirjanduslikke töid, mis võimaldavad alternatiivselt väljendada filosoofilisi mõtteid. Eksistentsialismile on ilukirjanduslik vorm eriti südamelähedane, seda võib jälgida juba alates Kierkegaardist, samuti on heaks näiteks Nietzsche ja tema „Zarathustra“ ning olulise mõjutajana ka Dostojevski. Tuleb siiski rõhutada, et ilukirjanduse vormis filosoofiliste ideede väljendamises ei ole eksistentsialistid esimesed. Juba Platon kirjutas filosoofiliste traktaatide kõrval ka ilukirjandusse kalduvaid teoseid ning prantsuse valgustraditsioonis on filosoofia ja ilukirjanduse segunemine eriti silmatorkav (Rousseau, Voltaire ning nende 20. sajandi edasiarenduseks Sartre, Beauvoir, Camus jt). Ka Prousti massiivset „Kadunud aega otsimas“ võib orientatsioonilt pidada filosoofiliseks, eriti, kui võtta arvesse, et see romaanitsükkel on suurt mõju avaldanud nii hilisemale prantsuse kirjandusele kui ka filosoofiale. Saksamaal vastupidi sellist filosoofilise ja ilukirjandusliku segunemist eksistentsialismis täheldada ei saa, kui välja arvata Nietzsche. Kui vaadelda Heideggeri ning Jaspersi töid, mida on tavaliselt eksistentsialistliku traditsiooni valguses nähtud, siis need on filosoofilised kirjutised ja mitte ilukirjandus, samas kui Herman Hesse, kelle mõningaid töid on samuti eksistentsialistlikeks loetud, on kirjanik. Heideggeri puhul tuleb veel lisada, et tema varasemad tööd, mis kuuluvad eksistentsialistlikku traditsiooni, on filosoofilised, kuid hilisemates kirjutistes, milles ta eksistentsialismist kaugeneb, läheneb ta jällegi poetilisele väljendusele. (Malpas 2012: 294-295)

1.2 Bruno Traveni mõistatus

Vaadeldes kõrvuti Ristikivi ja Traveni kogu loomingut, selgub, et neil on fookuses üsna erinevad teemad. Bruno Traveni looming on peamiselt pühendatud kõigile ekspluateerituile, kannatajaile, nälgijaile. Läbivalt kujutab ta oma romaanides töölisi, kes peavad peaaegu mitte millegi eest töötama ning endal vaevu suudavad hinge sees hoida. Kõigele vaatamata ei kaota Traven usku inimesesse ning tema poolehoid kuulub kõigele, mis elab ja hingab. (Tulik 1964: 188) Ta on väsimatu vabaduse eest võitleja. Ristikivil järgnevad „Hingede ööle“ peamiselt ajaloolised romaanid, kuigi Toomas Liiv kirjutab artiklis „Karl Ristikivi kirjanikuna“, et: „[...] kõik need raamatud on variatsioonid „Hingede öö“ teemal“ (Liiv 1997: 147). Ristikivi ise kirjutab Bernard

Kangrole, et: „[...] ma pole üldse tahtnud kirjutada „ajaloolist“ romaani selle sõna tavalises mõttes – ajalugu on ainult ettekäändeks“ (Kangro, Ristikivi 2006: 56). Endel Nirk ütleb „Fantaasias ja fuugas“ Ristikivi ajaloolise romaanitsükli kohta: „Ristikivi tsüklile on väga oluline igavikulisuse mõõde. Selle loob mingil määral juba ajaliste vahemaade ulatus, aga veelgi enam tähelepanu keskendumine niisugustele inimeksistentsi probleemidele, millel on üleajaline iseloom. Valdava kriisi-, murrangu- või ummikutunnetuse taga on üha inimlik vajadus püsivate, purunematute väärtuste järele, mille nimel elada ja surra. Maailmakõiksuse ja igaviku ees tajub ristikivilik inimene oma piiratust ning väiksust, aga ikka on temas virge kohuse- ja võlatunne. Igavene ja ajalooline lõikuvad üksikindiidi võimaluste piiridega, see variatsiooniderohkus on lõputu“ (Nirk 1985: 1687-1688). Inimese püüdlusega ületada olemise disharmoniat, mis on Ristikivi teoste põhiteemaks, kaasneb hulk raskesti vastata- või vastusetagi küsimusi: „Ons inimeseksuse harmoonia maailmaga võimalik? Kas saavutatav kooskõla on tõeline või üksnes kujuteldav, näiline? Kas olemise suured antinoomiad ongi ületatavad? Mis on õigem: tegutsemine või vaatlus, osavõtt või kõrvalejäämine? Millised on need väärtused, mis inimest tegutsema sunnivad, millised tegutsemise vahendid ja missugune lõpuks taotluste ja tulemuste suhe?“ (Nirk 1985: 1689) Kuigi paljudes punktides väga erinevad, on nii Ristikivil kui Travenil põhitähelepanu all inimene. Inimene oma väiksuses ja kannatustes, kuid kes sellegipoolest peab kuidagi toime tulema ning oma lühikesest elust midagi mõttekat looma. See ühendab neid ka eksistentsialismiga, kus vaatluse all on inimene kui üksikisik, mitte üldistatud näiteeksemplar, ning tema konkreetse eksistentsi kõik aspektid. „Hingede öös“ ja „Surmalaevas“ on kujutatud kaht tegelast, kes on teekonnal selguse ja vabaduse poole, iseasi, kas seda neil saavutada õnnestub. Ristikivi ja Traven tunduvad mõlemad olevat kirjanikud, kes on suurepäraselt ära tabanud, et elus tuleb säilitada teatav müstika, salapära ja mängulust, muidu muutub elu ainult tõsiseks tõeotsimiseks ja kurnavaks kõiketeadmise püüuks.

„Vastamata küsimus ei anna rahu, seirab sind alatasa, trügib su unenägudesse ja röövib su rahu tööks ja mõtlemiseks. Küsimärgiga sõna „miks?“ on kogu kultuuri, tsivilisatsiooni ja arengu keskpunkt. Ilma selle sõnata poleks inimesed muud midagi kui

ahvid, ja kui see võlusõna ahvidele antakse, muutuvad nad kohe inimesteks“ (Traven 1969: 59). Niimoodi arvab Traven ise „Surmalaevas“ inimliku vastuseleidmisvajaduse kohta. See on inimsuse üks põhiomadusi, vajadus leida kõigele põhjus, teada kõike, maadelda iga küsimärgiga. Ristikivi ja Traven aga mõistavad, et kõike maailmas ei saa seletada ja ei ole vajagi seletada. Travenil avaldub see viisis, kuidas ta naeruvääristab inimeste vajadust kogu aeg kõike teada. See nähtub näiteks ülalpool toodud tsitaadis, mille lõpetab vihje, et inimest ja ahvi eraldab vaid inimese vajadus kogu aeg miksidele vastuseid leida ja kui anda sama küsimus ahvile, siis miks muudab ahvi inimesesarnaseks. Lisaks leidub „Surmalaeva“ algupooles mitmes lõigus kohti, kus peategelase Gale'i taskuid läbi otsitakse nii põhjalikult, et Gale liialdades väidab nagu poleks õmblusedki tähelepanuta jäänud. Ometi ei saa ta aru, mida need inimesed pidevalt otsivad ja kui nad midagi ei leia, siis küsivad veel üle, et kas tõesti midagi ikka ei ole, mille peale Gale üsna kibeironiliselt mõtleb: „Nagu võiksin ma kuulipilduja ninasõõrme ülemisse soppi ja raudkangi silmalau alla peita! Aga inimesed on juba kord niisugused. Kui nad midagi ei leia, siis oletavad nad, et sa oled selle ära peitnud; et sul seda pole, mida nad otsivad, sellest ei suuda nad aru saada ega õpi ka kunagi aru saama“ (Traven 1969: 17). Järgmises läbiotsimissituatsioonis küsib ta lõbustatult: „Mida need inimesed ikka ja alati otsivad. Ma arvan, et nad otsivad kõikjalt Wilsoni kaotsiläinud neljateistkümmet punkti. Minu taskutes neid igatahes pole“ (Traven 1969: 39). Ikka ja jälle kordub üks ja seesama fraas – mida need inimesed ometigi otsivad?

Bruno Traven oli muidugi saladuste varjamises ja peitumängus tõeline meister, tema isik on siamaani paljastamata. Järgnev tsitaat väljendab B. Traveni enda arvamust kirjutava inimese eluloo vajalikkusest, see pärineb „Surmalaeva“ kaaskirjast, aastast 1926: "Minu elukäik ei peta. Kuid minu elukäik on minu eraasi, mida tahan endale pidada. Mitte egoismist. Pigem soovist oma asjus olla iseenda kohtunik. Loova inimese biograafia on läbi ja läbi tähtsusetu. Kui inimest pole ära tunda tema teostes, siis pole ka mees ise midagi väärt või pole midagi väärt tema teosed. Seepärast ärgu olgu looval inimesel mingit muud biograafiat kui tema looming. Oma teostes seab ta hinnangu alla oma isiku ja oma elu“ (Tulik 1964: 185). Bruno Travenist rääkides tuleb seega nentida, et faktiküllase eluloo asemel saab pakkuda vaid erinevate entusiastide ja teadlaste poolt

kokku pandud oletuste järjendi, ning Traveni enese vaadete taustal muutub see kuidagi tühiseks. Üks Traveni uurijaist, Michael L. Baumann, mainib oma kirjutises *Reflections on B. Traven's language*, et enamus uurijaid on Traveni suhtes jõudnud kokkuleppele vähemalt ühes punktis – Traven oli rändav näitleja ja anarhistlik kirjanik esimese maailmasõja eelsel Saksamaal, esinedes siis nime all Ret Marut (Baumann 1975: 404). 20ndatel rändas ta Saksamaalt Mehhikosse, mis oli tollel ajal suhteliselt vaba maa (Tulik 1964: 185). Sealt saatis ta oma loomingut Saksamaale kirjastajatele, tal oli mitmeid vahendajaid ning pseudonüüme, kirjavahetuse trükkis masinal, kõik selleks, et ise varju jääda (Tulik 1964: 183). Talle meeldis uudishimulikega mängida ning neid ka valejälgedele juhtida. Tal polnud ilmselt kavaski tegelikult saladuselt katet kergitada ning nähtavale tuua oma kirjanikuvälist mina. See võimaldab oletada, et ta oli piisavalt põhimõttekindel, et ta ei mänginud mängu selleks, et lõpus ikka alla anda ja ennast rambivalgusesse ja kuulsusesärasse asetada, et järgnevad põlved teda kui isikut meenutada ja imetleda võiksid. Ta tahtis, et kõneleks tema looming, „Surmalaevas“ tõi ta aga välja väga inimliku omaduse – muudkui otsida ja otsida. Kahjuks on Traveni isiku avastamise püüed jätnud tagaplaanile tema loomingu uurimise, enamus materjali leiab seoses mõistatuse lahendamise, loomingu kohta materjali leida on aga väga raske.

1.3 Karl Ristikivi

Erinevalt Bruno Travenist on Karl Ristikivi elulugu suuremas ulatuses teada ning tema loomingut on väga palju uuritud. Kümne aasta vältel on võimalik isegi jälgida, mida Ristikivi ise on kirja pannud oma päevaraamatusse. Sellest hoolimata ühendab Ristikivit Traveniga üsna sarnane vaade mõistatustele ja salapärale, mis võiks loomingu ja ka igapäevaellu jääda, et see liiga üksluiseks ja rutiinseks ei muutuks. „Hingede ööst“ võib leida seda hästi illustreeriva tekstikoha (romaanis on siinkohal toodav tsitaat sulgudes): „Kas on mõni teinegi tundnud seda omapärast võlu lugeda üksik romaanikatkend ajalehest, millest tervikuna pole mingit pilti? Tegelasel ilmuvad äkki lavatagusest pimedusest, ütlevad oma repliigid, armastavad või tapavad. Nad käituvad küll täiesti mõistlikult ja reaalselt, aga et meil puudub side nii tagasi kui ka edasi, on selles kõiges midagi mõistmatut, salapärast ja irrealset“ (Ristikivi 1991: 80-81). See

katkend Ristikivi romaanist iseloomustab üsna hästi tema loomingut üldiselt läbivat seisukohta, et kõikidele miksidele ei olegi võimalik vastust anda. Jaan Undusk leiab „Hingede öö“ 1991. aasta väljaande järelsõnas „Millegipärast“, et Ristikivi üritab vaadata maailmale sellise pilguga, mis on puhastatud kõikvõimalikest loogikat, põhjuste-tagajärgede ahelat ning faabulat otsivate tungide taagast. Ristikivi vihjab kirjas Agnes Rohumaale (mis on „Hingede öö“ vaheosana ära toodud kirjaniku vastus väidetavalt kellelegi lugejale, kes on talle kirjutanud kirja, milles väljendab pahameelt, et Ristikivi on kirjutanud sellise arusaamatu raamatu), et romaani võiks liigitada „realistlikuks muinasjutuks“ ning sellest lähtudes kirjutab Jaan Undusk järelsõnas: „Määratledes „Hingede öö“ realistlikuks, vihjab Ristikivi paratamatult asjaolule, et romaani tekst tahab olla millegi tema taga asuva tõepärane jäljendus. Selleks tagaasuvaks ongi ehk olemise unikaalsus, olemise hämmastav esmasus, ja seda loogika, põhjuslikult korrastatud asjade maailma ees. Et olemine on enne kui selle mõtestus, et inimene „iseeneses“ on enne kui ühiskond, riik, arvamused, teooriad. Et on olemas inimene, kes ei ole oma esivanemate produkt, kes ei ole kultuuriprodukt, kes ei ole lüli bioloogilises ja sotsiaalses ahelas, vaid kes on inimene kui algupärane. Sedakaudu suhestab inimene end loovusega, loomisega, jumalusega“ (Undusk 1991: 252). Selline suhtumine inimesesse ja tema olemisse väljendab Ristikivi väga sooja suhtumist, tema optimismi sellest hoolimata, et inimkonda aastasadu vaevanud küsimusele miks on inimene üldse olemas, ei ole siiani vastust leitud. Ta leiab halvas siiski head. Selles Unduski tsitaadis võib leida kindla seose ka Ristikivi ja eksistentsialismi vahel – eksistentsialismi üks põhiväiteid on just see, et olemine eelneb olemusele ja et inimese eesmärgiks siin elus on iseennast luua ning kõigele ümbritsevale subjektiivselt eesmärk leida. Objektiivsus kuulub toolide ja muu korterisisustuse juurde, inimene aga, kellel on enese olemasolust teadlik teadvus, näeb ümbritsevat paratamatult läbi subjektiivsuse prisma.

Tulles nüüd Ristikivi ja tema isikliku kriisi juurde, on võimalik välja tuua mõningaid pildikesi olukorrast, mis valitses Ristikivi ümber ning temas eneses ajal, mil „Hingede öö“ on kirjutatud. Jaan Undusk võrdleb Ristikivi kriisiaega ühe teise tuntud eesti kirjaniku läbielamistega: „Niisamuti nagu F. Tuglas aastatel 1909-1914, peale oma

esimesi kirjanduslikke mehetegusid elas üle kriisi ilukirjandusliku loomingu vallas, avaldades küll just siis oma suured, mõjukaimad kirjanduskriitilised esseed, mistõttu rääkigem siingi vaimsete funktsioonide teatavast ümberlülitumisest kas või kompensatsiooniprintsiibile toetudes, teatavast analüütiliste võimete lahvatusest ja kujundlik-plastilise loovuse ajutisest pärsitusest, mingist suurenenud vajadusest tunnetada ja määratleda oma „mina“ tegelikke piire, mingist hüpest sotsiaalsesse ja esteetilisse täisealisusse läbi metateadvuslike, oma isiksustervikut üldistada püüdvate otsingute“ (Undusk 1988: 60). Eneseotsingud, vajadus mingisuguse uue kirjutusviisi järele ning püüd mõtestada kirjutamist kui sellist. Sisemisele kriisile lisanduvad siis muidugi ka välised tegurid, sõda, lahkumine kodumaalt algse lootuses, et varsti saab pöörduda tagasi, kuid selle asemel tuleb aja jooksul leppida tõsiasjaga, et koju pääsemise võimalus võib olla jäädavalt kadunud. Võõras riigis kohanemise vajadus ja sundus leppida olukorraga ei lähe aga sugugi nii kergelt, see võtab energiat ja jõudu. Kahtlemine eneses ja oma võimetes ning paratamatult ka kirjanikuks olemist mõjutav teadmine, et ollakse oma publikust küll geograafilise distantse mõttes mitte kuigi kaugel, kuid realselt raudse eesriide taga.

Ristikivi päevaraamatut lugedes jääb mulje, et Ristikivi on jõudnud oma elus sellisesse perioodi, kus kirjutamist takistavad mitmed välised tegurid, millega tuleb igapäevaselt rinda pista. Tervis on halb ning keskendumist kirjutamisele segavad argitöö, mis on kurnav nii füüsiliselt kui vaimselt, sest sellise ameti vajaduse põhjendamine iseenesele, mis hingele midagi ei paku ning mida tehakse vaid selleks, et vaigistada materiaalse vajaduste nõudlemist, tähendab järjekordset igapäevast võitlust ja kahtlemist. Pidev väsimus ning alatine töönädala lõppemise ootus, mille saabumise õnne kustutab koheselt järgmise töönädala paratamatust saabumisest teadmise ärritus, teevad keskendumise vaimset jõudu ja värskust nõudvatele sooritustele üsna raskeks. Lisaks vajadus kirjutada muid töid, mida küll üks, küll teine väljaanne palub. Ühesõnaga tiritakse Ristikivi korraga nii paljudes suundades, et kirjutamine peab tahes-tahtmata jääma tagaplaanile. Kirjas Bernard Kangrole kirjutab Ristikivi ise nii: „Et on raske kirjutama hakata, seda ma tean, eriti kui teised tööd ootavad. Seitse aastat, 1953-1960, võtsin kogu aeg hoogu, et alustan siis, kui see artikkel on kaelast ära, see ettekanne

peetud, see kursus lõppenud ja pea enam ei valuta. Mulle ei meeldi tähtajad, aga mõnikord võib olla kasulik, kui on tähtaeg, mis sunnib alustama. Alustad täna ja jääd selle teise asja homseks. Mis homme saab – Jumal seda teab!“ (Kangro, Ristikivi 2006: 37) Ristikivi suutis kirjutamiskriisist toibuda ning 1961-1976 avaldas ta 11 romaani ning ühe novellikogu, mis oli võimas lõppakord tema loomingule (Liiv 1997: 147).

2. EKSISTENTSIALISMI TEMAATIKA – VALIK TEEMASID, MIS SEOSTUVAD „HINGEDE ÖÖ“ JA „SURMALAEVA“ TEEMADERINGIGA.

2.1 Elavad surnud

Eksistentsialistid käsitlevad sageli teemasid, mis toovad esile inimsuse pahupoole ning püüavad piiluda olemise sügavustesse. Neile on omane, et nad püüavad sukelduda küsimustesse, millele pole kerge lahendust leida ning kus võimalikud vastused ei pruugi uut lootust tuua. Erinevalt traditsioonilise filosoofia püüust leida universaalseid tõdesid või kristlike mõtlejate usust, et inimese tõeline eesmärk saabub alles pärast surma teispoolses elus, leiavad eksistentsialistid, et inimene peab elus ise olema aktiivne ning tähendusi looma, ei ole mingeid kindlaid tõdesid või põhjuseid, mis aitaksid vaigistada rahutust. Kuna eksistentsialistid tegelevad sageli selliste teemadega nagu surm, meeleheide, kannatused, hirm, vabadus ja selle võimalikkus, siis on neid süüdistatud: „inimliku madaluse rõhutamises; kõikjal rõveduse, vildakuse, ligasuse näitamises ning teatava rõõmuküllase ilu, inimloomuse helgema külje unarusse jätmises“ (Sartre 2007: 17). Tõepoolest näib maailma eksistentsialistide vaatepunktist vaadatuna üsna sünge paik, kuid see on tingitud modernse maailma paljastustest, kus ilusad dekoratsioonid on eest ära kistud ning nähtavale on tulnud justkui mingisuguse suure eluka luustik, kes ise ka enam ei tea, kuidas täpsemalt kõik need kondid omavahel kokku peaksid sobima. Teise maailmasõja järgne maailm on nagu lahtine haav inimese teadvuses, mille kinni kasvamine läheb aeglaselt ja visalt, sest sellises mastaabis hävingule ja vägivallale on väga raske mingit loogikat toetama leida, sõja tekitatud tühjust ja kõledust on raske millegagi täita ning olemasolu hapruse tajumise mälestuse kustumine võtab aega. Geoffrey Barraclough kirjutab oma raamatu *An Introduction to Contemporary History* esimese peatüki alguses sellest, et saamaks aru jõududest, mis maailmas olulist osa

mängivad, tuleb aga samal ajal olla teadlik ka pealispinna all peituvatest struktuurasetest muutustest (Barraclough 1976: 9). Sõjad ei teki tühja koha pealt, nendeni jõutakse mingit rada pidi. William Barrett rõhutab, et etteheide eksistentsialismile nagu see oleks talumatult kõrgendanud inimlikke pingeid, ei pea paika, sest need pinged olid juba modernse inimese hinges olemas, eksistentsialism lihtsalt andis neile filosoofilise väljenduse, selle asemel, et teeselda, nagu neid poleks olemas. Barrett ütleb, et pikk modernne protsess, mis on jõudnud oma kulminatsioonini 20. sajandil, sai oma alguse juba protestantismiga – nii teaduse areng, protestantism kui kapitalism eemaldasid looduselt kogu hingestatuse ning viskasid kõrvale sümboolsed kuvandid, mille varasem inimene loodusele andis. Selle protsessi tulemusena on inimene paljaks kisutud, ta on ükski ja koduta. (Barrett 1962: 26-27)

20. sajandi keskpaigaks on inimene seega ahistatud nii just lõppenud kahe maailmasõja läbielamistest, kui ka üldisest identiteedikriisist. Mitmed kirjanikud, sealhulgas näiteks Hemingway ja Remarque, kirjutavad sõjas osalenud meestest, kes ei suuda enam tavaellu naasta, sõjas nähtu ja kogetu on maailmast värvid, harmoonilise muusika ja olemasolu põhjendatuse välja imenud ning alles on jäänud katkine maailm ja elavad surnud. Eksistentsialistid üritavad neid elavaid surnuid, tühje kesti uuesti mõtestatud maailma poole juhtida, aga olles pimedust näinud, raskusi ise kogunud (näiteks Sartre oli vangilaagris), ei peitu nad illusate illusioonide taha, vaid püüavad raskustest möödavaatamise asemel nendega süvitsi tegeleda. Sartre'i, Beauvoir'i ning Camus' jaoks pole jumalat olemas, puuduvad apriorsed tõesed ja rahu paradiis, kuhu pealetükkivalt dissonantse maailma eest põgeneda. Sartre kirjutab: „Kõik on tõepoolest lubatud, kui Jumalat pole olemas, ja järelikult on inimene hüljatud, sest ei enese seest ega väljastpoolt ei leia ta midagi, millest kinni haarata. [...] Seega ei taga ega ees – hiilgavas väärtustemaailmas – pole meil mingeid õigustusi ega vabandusi. Oleme ükski, ilma vabandusteta“ (Sartre 2007: 33-34). Sellises maailmas elamine on raske, kuid paratamatu, ängile saab vastu vaid tegutsedes, aga läbimõeldult tegutsedes. Eksistentsialistid eeldavad inimesest palju, rasketesse mõtiskeludesse süvenemise ning vastutamise asemel otsib inimene tavaliselt kergemaid teid. Sulandudes „nendesse“, st mingisse gruppi püüab inimene tõsta oma vastutuse koormat enda õlult ära, seega

vabaneda vabadusest ise otsustada ja samas ka oma valikute eest vastutada. Grupp aga tähendab midagi keskmist, kus kõik teravad nurgad on maha viilitud, kus väärtused on kohandatud selliseks, et kõik suudavad end nende alla sobitada. Sulandumine massi võimaldab vastutuse ära veeretada kusagile määramatusse, sest mass kui abstraktne kategooria ei saa vastust anda. Kuna grupis on kõik individuaalne alla surutud, siis pärsib ühismentaliteet ka mingisuguste isiklike tõdedeni jõudmise või väga sügava nähtuste analüüsi, seega grupis oma tõelise iseni jõudmine, autentne iseolemine on raskendatud. Nietzsche ütleb, et inimest juhib karjamentaliteet, tema teadvus areneb kui osa sellest mentaliteedist ning isegi kui konkreetne inimene püüab ennast kui ainukordset iset mõista, suudab ta teadvustada ainult seda, mis on „keskmine“, aga mitte seda, mis on individuaalne (Nietzsche 1924: 298-299). Inimene suudab ennast vaadeldes ja analüüsisides lähtuda vaid kriteeriumitest, mida sotsiaalne reaalsus talle võimaldanud on. Iseennast kõige selle keskelt, mis normidena antud on, üles leida, tähendab armutut võitlust kõigega, mis on tuttav ja turvaline. Näha midagi originaalselt, tavadest, kultuurist, normidest läbiimbumata pilguga, on väga raske. Huvitav on siinjuures see, et kuigi inimesi ühendab, kui Nietzschet uskuda, sarnastest lähtekohtadest arenenud teadvus, ei suuda inimesed sugugi üksteist mõista. Ilmselt on selle takistuse põhjus samalaadne – inimene ei suuda välja astuda ka sellest minapildist, mille ta sotsiaalse teadvuse kaudu oma suureks kasvamise käigus on loonud, ning mis moodustab objektiivivi (kui kasutada Ristikivi metafoori), mille läbi ta maailma vaatab.

2.2 Suletud ring

Suletud ring – see on eksistentsiaalne probleem, millele on lahendust otsitud juba aastasadu. Milleks inimene elab, milleks veab ta oma kivi iga päev mäe otsa nagu kuningas Sisyphos, et see samas jälle alla veereks, milleks on vaja seda igikestvat kordust? Sartre toob vabadusest rääkides sisse mõiste halb usk (*mauvaise foi*), mis viitab sellele, et kuigi eksistentsialistid räägivad vabadusega kaasnevast ängi tundest ja meelegeitest, mille vastutuse koorem põhjustab, siis paljud inimesed ei tunne end ängistatuna. See on sellepärast nii, et paljud inimesed valetavad iseendale. Nad ajavad päevast päeva omi asju, ega küsi endalt, mis saaks siis, kui kogu inimkond käituks nii nagu nemad. Suurem osa inimesi lihtsalt hoiab vastutusest kõrvale, ei mõtle rasketele

eksistentsiaalsetele probleemidele, sulevad silmad ja kõrvad. Sest nii on ühest küljest lihtsam, vastutuskoorem väheneb, ei pea kogu aeg nii palju järele mõtlema, võib üsna masinlikult tegutseda. Elu on rahulik, aga üksluine, päevast päeva kordub üks ja sama, aeg-ajalt piirab rahulolematuus. Camus kirjutab essees „Sisyphose müüt“: „Juhtub, et dekoratsioonid varisevad kokku. Hommikune tõusmine, tramm, neli tundi büroos või vabrikus, eine, tramm, neli tundi tööd, õhtueine, uni – esmaspäev, teisipäev, kolmapäev, neljapäev, reede ja laupäev samas rütmis: tee, mida tavaliselt on kerge käia. Aga ühel päeval kerkib pinnale „milleks?“ ja kõik algab nüüd sellest üllatusvarjundiga tülpimusest. Tähtis on see „algab“. Tülpimus on masinliku elu tegevusteahela lõpus, aga ühtlasi juhatab ta teadvuse uuele teele. Ta äratab selle ja ahvatleb edasi. Siis tuleb kas ebateadlik tagasipöördumine vanasse ahelasse või lõplik ärkamine. Ja ärkamise järel tuleb aegamööda ka järeltule: enesetapp või taaskohanemine. [...] Kõige alguseks on lihtne rahutus“ (Camus 1989: 13). Inimesel on paratamatult vaja oma vabadusega mingil hetkel silmitsi seista, sest teiseks võimaluseks on rutiin ning vabanduste ja ilusate muinasjuttude leiutamine. Kuid nagu Camus näitab, ei ole ka rutiini maailm midagi kivikindlat, sinnagi võivad tekkida praod. Suletud ringist välja astumine ei olegi midagi ilusat ja kerget, see nõuab julgust ja pealehakkamist

2.3 Vastutus

Üks tähtsamaid teemasid, mis eksistentsialistidele huvitab, on vabadusega kaasnev vastutus. Vabadusega seostub eksistentsialistidel veel meeleheide, äng, mis tekib siis, kui inimene tajub, kui suur on tema vastutus maailma loomisel, ja et seda vastutust ei ole võimalik mingile kõrgemale jõule üle kanda, samuti ei saa oma valikuid mingi kindla õigustusega põhjendada, sest elu määrab juhuslikkus. Pascal kirjutas 17. sajandil: „Kui ma mõtlen oma üürikesele elueale, mille neelab endasse eelnev ja järgnev igavik, väikesele ruumile, mille ma täidan ja mida ma näen pealegi kaduvat lõputute ning ääretute ruumide sügavusse, mida mina ei tunne ning mis ei tunne mind, siis haarab mind hirm ja ma imestan, miks ma olen just siin ja mitte mujal, sest pole mingit põhjust, miks just siin ja mitte mujal, miks just nüüd ja mitte siis“ (Pascal 1998: 122-123). Eksistentsialistid tõrjuvad tagasi vaated, mis väidavad, et inimene on vaid oma olude produkt, samas ei ole nad nõus ka sellega, et inimese olemuslik vabadus on tõeline

kingitus (Raymond 1991: 14). Sartre näiteks leiab, et inimene on vabadusse mõistetud, sest ta pole end ise loonud, kuid on siiski vaba, sest maailma heidetuna on ta vastutav kõige selle eest, mida ta teeb, vabadus on suur koorem kanda (Sartre 2007: 34). Vabadus ja vastutus on tihedalt seotud, sest kui inimene tegutseb vabalt, siis peab ta oma valikute eest vastutust kandma. Tema on need valikud teinud ja mitte keegi teine. Keeruline on aga määrata, kui vaba inimene oma tegudes on.

Klassikalise lääne liberaalse poliitilise teooria kohaselt tähendab vabadus seda, et inimene on vaba siis, kui ta ei ole sunnitud käituma nii nagu ta ise valides ei käituks. Sel juhul võivad vabadust takistada looduslikud tõkked (nt ei saa talvel lumega minna õue ujumisriietes, sest nii võib inimene kaotada mõne jäseme või alajahtumisse ära surra) või teiste inimeste poolt loodud tõkked (inimene ei saa minna koju oma tavalist teed mööda, kui teetöölised selle parajasti üles on kaevanud). Mõningad teoreetikud peavad vajalikuks sellist kontseptsiooni laiendada ning lisavad vabaduse üheks tingimuseks võimalikkuse oma soovidest ja ihadest lähtudes käituda (seega inimene ei ole vaba, kui vaesus või hariduse puudus takistavad tal oma eesmäärke saavutamast). Veel sügavamale süvenedes tuleks mainida, et lisaks vabalt valimise võimalikkusele on vaja ka aru saada, kas need valikud, mille vahel üldse valida saab, on vabalt valitud. Kerkib küsimus, et kas inimene saab üldse vaba olla, kui ta elab ühiskonnas, mis mõjutab üsna tugevalt seda, kuidas inimene iseennast näeb? Millise kriteeriumi alusel saab eristada vaba käitumist käitumisest, mis on tingitud sotsialiseerumisest või mingist muust psüühilisest vormingumeetodist? (Raymond 1991: 293-294) Deterministid näiteks leiavad, et kõik inimkäitumine on erinevate põhjustajate poolt määratud ning seega inimene ei ole vastutav oma tegude eest, ainus, mis inimestel üle jääb teha, on planeerida ühiskonda ja keskkonda nii, et see mõjutaks inimesi soodsama käitumise poole. Determinismi kriitikud väidavad siiski, et on tegusid, mis on tehtud vaba otsustuse tulemusena ning nende tegude eest peab inimene ise ka vastutama. (Raymond 1991: 297-298)

Enamik eksistentsialiste on seisukohal, et olemine eelneb olemusele, järelikult inimestel ei ole mingit kindlat loomust ning valikud on need, mis teevad inimesest isiku. Sartre kirjutab raamatus „Eksistentsialism on humanism“, et: „Inimene on eelkõige visand

[*projet*], kellel on subjektiivne elu, erinevalt samblast, kõdust või lillkapsast; sellele visandile ei eelne midagi, isegi mitte mõistuse taevas [*ciel intelligible*], ja inimene hakkab kõigepealt olema selline, millisena ta end ise visandab. Mitte selline nagu ta tahaks olla. Sest tahtmist me mõistame tavaliselt teadliku otsusena, mis enamasti leiab meis aset juba pärast seda, kui me oleme enesest teinud selle, mis me oleme. Ma võin tahta mingisse parteisse astuda, raamatu kirjutada, abielluda, kõik see on vaid ühe tahteks nimetatust palju algsema ja spontaansema valiku väljendus. Kui aga eksistents tõe poolest eelneb olemusele, siis on inimene vastutav selle eest, milline ta on“ (Sartre 2007: 25-26). Eksistentsi eelnemine olemusele on subjektiivsus ning Sartre rõhutab, et eksistentsialismi sügavamaks tähenduseks on see, et inimene ei saa oma subjektiivsust ületada (Sartre 2007: 26). Ka valiku tegemata jätmine tähendab ikkagi valimist. Lisaks sellele, et inimesel lasub vastutus enese loomise eest, vastutab ta ka kogu inimkonna eest, sest enese valikutega loob ta teatud inimesepildi, teatud väärtuse, mis peaks samaväärselt kehtima ka teiste inimeste kohta, ta valib ennast valides inimese. (Sartre 2007: 26-28) Sartre jätkab: „Eksistentsialist kuulutab inimese meelsasti ängistunuks. See tähendab järgmist: inimene, kes end seob ja endale aru annab, et ta ei vali ainult endi enda olemist, vaid on ühtlasi ka seadusandja, kes valib, milline saab olema inimkond tervikuna, ei pääse totaalsest ja sügavast vastutustundest. [...] Aga õigupoolest tulebki endalt alati küsida, mis sünniks, kui kõik teeksid sedasama, mida mina teen“ (Sartre 2007: 28-29). „Iga inimese jaoks toimub kõik nii, nagu jälgiks kogu inimkond valvsal pilgul tema tegevust ning juhinduks tema tehtu järgi. Ja iga inimene peab endalt küsima: kas ma ikka olen see, kellel on õigus toimida sellisel viisil, et inimkond saaks mu tegudest juhinduda“ (Sartre 2007: 31). Kuna jumalat ega mingeid eksistentsile eelnevaid väärtussüsteeme ei ole olemas, millele saaks tugineda otsustamises, mis on õige ning mis vale, siis peab inimene ise suutma otsustada nii enese kui kogu inimkonna eest. Eksistentsialistide jaoks ei ole vabadus midagi, vaid on pigem mitte midagi, mis tuleb millegagi täita. Vabadus ei ole leitav teatud tegudes, vaid on tegudele eelnev olukord. (Raymond 1991: 301)

2.4 Vabadus – kas see on üldse võimalik?

Eksistentsialistlike mõtlejate jaoks tähendab inimeseks olemine vabadust, tühjust, mis tuleb ise tähendusega täita. Inimene teeb iga päev valikuid ja seega käib mingit rada pidi ning jätab teatud rajad proovimata. Võib-olla saaks aga väita, et vabadus on eksistentsialistide jaoks ideaal, mis reaalses maailmas kipub kättesaamatusse kõrgusesse põgenevat. Kuigi eksistentsialistid rõhutavad, et inimene astub oma surmale vastu üksi, et ta on ise vastutav oma elu eest ja et süsteemid ja grupid pigem takistavad inimese individuaalset ja konkreetset eksistentsi, siis pööratakse tähelepanu ka sellele, et inimene ei ela maailmas üksi. Pinda tuleb jagada asjade, objektidega ja mis kõige olulisem – teiste inimestega, kellel on oma tahe ja keda ei saa vaadelda objektidena. (Raymond 1991: 371) Sartre ütleb „Olemises ja eimiskis“, et nii kui inimese ette kerkib vabadus, mis ei ole tema enese oma, vaid mingi teise inimese vabadus, hakkab ta eksisteerima uues olemise dimensioonis, mis tähendab, et inimene ise muutub selleks, millele teine inimene üritab tähendust anda. Järelikult miski inimesest eksisteerib antuna, mitte ise looduna. Ühiskonnas on inimesel erinevad rollid, mis teda piiravad, kuid need rollid on antud, mitte ise valitud. Seega inimese vabadusele seab piiranguid olemine, mis on inimesele peale sunnitud ning mille aluseks ei ole tema oma vabadus. (Sartre 1975: 671-672) Teisega silmitsi seistes ei ole inimene enam situatsiooni ainuisikuline kontrollija, teine on võimeline maailma korraldama teisiti ning nägema inimest ennast mingit muud moodi kui too ise ennast näeb (Raymond 1991: 376). Teine muudab oma pilguga inimese objektiks ning teadmine, et inimene ise ei saa ennast kunagi näha sellisena, nagu teda näeb teine, on ahistav. Kõigest sellest tulenevalt kannab teiste-jaoks-olemine alati endas konflikti. (Raymond 1991: 378) Inimese pidevaks mureks on teise hoidmine objektina, et mitte ise tunnetada, kuidas temas nähakse objekti. Aga pikalt teise objektina hoidmine ei ole võimalik, käib pidev vaheldumine ja võitlemine kahe võimaluse vahel, neid korraga tajuda pole võimalik (Sartre 1975: 394). Sartre räägib ka strateegiatest, mida inimene võib appi võtta, et konflikti lahendada – armastusest, ükskõiksusest, ihast, vihast, sadismist –, kuid kõik need strateegiad on samuti määratud läbikukkumisele, sest armastades astub inimene lõputusse ja kasutusse võitlusse, et olla korraga tema ise ja teine (sest armastaja üritab armastatut ja tema vabadust omastada, et temaga üheks saada), vihates aga üritab teist

näha kui objekti, mis aga mõistab ta üksindusse oma vabaduses (Raymond 1991: 379). See tähendab, ütleb Sartre, et inimene ei saa kunagi hoida teise suhtes järjepidevat positsiooni, sest teine ei saa kunagi korraga olla subjekt ja objekt, ning vaheldudes ka ise pidevalt vaatleja ja vaadeldava positsioonil, on suhe teisega alati ebastabiilne (Sartre 1975: 529). Sellest kõigest võib järeldada, et elamine koos teistega piirab vabadust, pidevalt toimub võitlus, konflikt.

3. KARL RISTIKIVI, „HINGEDE ÖÖ“ JA BRUNO TRAVENI „SURMALAEV“

3.1 Elavad surnud

Karl Ristikivi „Hingede ööd“, Bruno Traveni „Surmalaeva“ ning eksistentsialismi iseloomustab ühise seisundina kriis. Jaan Undusk ütleb, et „Hingede öö“ on „vaieldamatult kriisi läbi elava kirjaniku romaan“ (Undusk 1988: 60). Loominguline inimene, kes on tundlik ja väga vastuvõtlik maailmas toimuvale ning püüab selle üle järele mõelda ning mingit loogikat leida, võib ühel hetkel leida end olukorrast, kus teda tabab maailmavaateline kriis, kus senised arusaamad võivad tunduda paikapidamatud. „Surmalaevas“ tuleb hästi välja see, kuidas pärast sõda on maailm muutunud. „Ma olen kindel, et sõda peeti üksnes selleks maha, et igal maal saaks meremeheraamatut või passi küsida. Enne sõda ei küsinud keegi meremeheraamatut või passi ja häda polnud midagi. Sõjad aga, mida peetakse vabaduse, sõltumatuse ja demokraatia eest, on alati kahtlased. Kahtlased tollest päevast alates, mil preislased oma vabadussõda Napoleoni vastu pidasid. Kui võidetakse vabaduse eest peetud sõdu, siis on inimesed pärast sõda kõikidest vabadustest vabad, sest sõda on vabaduse võitnud“ (Traven 1969: 34). Nii räägib „Surmalaeva“ peategelane Gale, kui temalt järjekordselt küsitakse isiku tõendamiseks meremeheraamatut, mille ta on ära kaotanud ning uut talle ei anta, sest ta ei saa kuidagi oma isikut tõendada. Traven on väljendanud tõepoolest üht huvitavat tendentsi, mille maailma demokratiseerimine kaasa on toonud, millegi, mis tänapäevase maailma kohta kehtib võimalik, et veelgi rohkem ning on muutunud hulganisti keerukamaks ning mitmetahulisemaks – demokraatia eesmärgiks on anda kõigile vabadus teha ja öelda, mis nad tahavad, anda kõigile õigus osaleda riigi valitsemises, aga tegelikkuses võivad inimesed tõepoolest mõnes mõttes palju vähem vabadeks osutada kui näiteks 19. sajandil. Inimene ei saa lihtsalt hüpata hobuse selga või

tänapäeval autoistmele ning kihutada vabaduse poole, sest igal pool tuleb ette kellegi aed või isiklik maa-ala. Lisaks kitsendab vabadust üsna mõistlik piirang – inimene võib ja saab teha, mis ta tahab, niikaua kuni ta kellelegi sellega liiga ei tee või kellegi teise vabadust ei piira. Siinkohal aga tasub tsiteerida Goethe kangelast Wertherit, kes ütleb: „Ei ole silmapilkugi, mis ei neelaks sind ja omakseid su ümber, mitte silmapilkugi, mil sa poleks, ei peaks olema hävitaja: kõige süütu jalutuskäik maksab tuhande vaese ussikese elu, üksainus jalaaste purustab sipelgate vaevaga püstitatud ehitused ja tallab teotavasse hauda kogu väikese maailma. Ah! mind ei vapusta niivõrd maailma suured, erakordsed hädad, veeuputused, mis ära uhuvad te külad, maavärisemised, mis neelavad te linnad, – mu südant vaevab see hävitav jõud, mis peitub looduse kõiksuses ja pole loonud midagi, mis ei hukutaks ta naabrit kui ka teda ennast“ (Goethe 2004: 46). Kuna inimene elab maailmas, kus on peale tema veel tohutul hulgal teisi elusolendeid, siis langeb inimesele osaks pidev vajadus otsustada, kas tema tegevus on piisavalt õigustatud, et põhjendada seda hävingut, mida see tegevus kaasa võib tuua, sest eelnevast tsitaadist selgus, et iga liigutus, mille inimene sooritab, tähendab kellegi maailma lõppemist, olgugi see maailm väikene. Iga võimaliku liigutuse üle tunde ja tunde järele mõelda on muidugi liiane, kuid samas ei tohi ka täielikult unustada tõsiasja, et inimene on osa maailma hävitavast jõust ning seejuures võimeline järele mõtlema.

„Surmalaeva“ ja „Hingede öö“ võrdlust on võimalik alustada juba pealkirjadest. Heites emmale-kummale esmakordselt pilgu, jääb mulje, et ilmselt tuleb kuidagiviisi tegemist teha surmaga, surnutega, või muus mõttes kehatute või elutute olenditega. Saab täheldada, et metafoorsel tasandil seostuvad omavahel järgnevad kujundid: „Hingede öös“ Surnud mehe maja (esimese osa alapealkiri) ja „Surmalaevas“ juba pealkirjas antud Surmalaev. Mõlemad kujundid viitavad surnutele kui inimestele, kes mingis mõttes täisväärtuslikku elu ei ela, kuid veidi erinevas tähenduses.

3.1.1 Surmalaev

„Surmalaevas“ on tegelasteks nõ surnud meremehed, inimesed, kellel pole passi ega muud isikut tõendavat dokumenti, kel pole ka raha ega tustust, et omale passi osta. Nad ei suuda kuidagi tõestada, et nimi, mis nad väidavad endal olevat, on tõesti nende

kuuluv, nad ei suuda isegi oma rahvust millegagi kinnitada. Kui „Surmalaeva“ peategelane meremees Gale läheb Pariisis Ameerika konsuli juurde, et passi saada, siis kõigepealt, nagu kohane, üritab konsul välja uurida, kas Gale suudab passi puudumisest hoolimata kuidagi oma isikut tõendada. Konsul küsib kõigepealt, kas tema sünd Ameerika Ühendriikides on registreeritud, mille peale Gale vastab, et ta ei tea, sest ta oli siis veel liiga väike, ning konsul järeldeb vastusest, et järelikult pole registreeritud. Järgmiseks küsib konsul, kas Gale'il oli Ameerikas alaline elukoht, mille peale too vastab, et ta elab laevadel ning meremeestekodudes ja võõrastemajades. Gale pole ka ühegi registreeritud klubi liige, vanemad on surnud, sugulasi pole ning valimistest pole ta samuti kunagi osa võtnud. Selle peale ütleb konsul, et ta ei saa Gale'ile passi anda: „Mille alusel siis? Üksnes teie sõnade peale? Seda ma ei saa. Ei tohi. Mul tuleb ju tõendeid ette näidata. Ma pean ju aru andma, missuguste tunnistuste alusel ma passi välja andsin. Kuidas te saate tõendada, et olete ameeriklane, et ma üldse kohustatud olen teiega siin tegelema“ (Traven 1969: 53). Ka keel pole tõendiks. „[...] Võtke näiteks Prantsusmaa. Siin elab tuhandeid, kes räägivad prantsuse keelt ega ole prantslased. Siin on venelasi, rumeenlasi, sakslasi, kes räägivad paremat ja puhtamat prantsuse keelt kui prantslased ise. Siin on tuhandeid, kes on siin sündinud ja pole riigi kodanikud. Samas aga on Ühendriikides sadu tuhandeid, kes vaevalt oskavad inglise keelt, kuid kelle kodakondsuses pole vähimatki kahtlust“ (Traven 1969: 53). Konsul pole isegi kohustatud uskuma, et Gale üldse sündinud on, sest too ei suuda seda kuidagi tõestada.

Gale rändab edasi ning satub veel mitu korda politsei kätte, Hispaania piiri ääres aga koguni sõjaväelisse tsooni, kus sõjaseaduse kohaselt tuleb ta maha lasta. Sellest kuulmine jätab ta aga suhteliselt külmaks, sest ta on juba sarnase situatsiooni läbi elanud ning lisaks arutleb ta: „Õigupoolest, ja ma ei räägi seda mitte nalja pärast, olin ma juba ammu surnud. Ma polnud sündinudki, mul polnud meremeheraamatut, ealeski elus ei saa ma passi ja igauks võib minuga teha, mis talle pähe tuleb, sest ma olen ju eikeegi, mind pole ametlikult üldse maailmas olemas ja seega pole ka mu kaotsimineki registreeritav. Kui keegi mu maha lööks, siis ei oleks see mõrv. Surnut võib rüvetada, teda võib paljaks röövida, aga mitte mõrvata“ (Traven 1969: 68). Gale'il ja mitmetel teistel samasse olukorda sattunutel ei olegi väljapääsu. Neid saadetakse mööda Euroopa

riike edasi-tagasi, sest keegi ei taha nendega tegeleda ning õieti polegi nende heaks midagi teha. Koju ei pääse nad samuti. Neid ootab kas vangla, surm või elu „radari“ all hulkurina, kerjusena, pätina või surmalaeval. Muud väljapääsu pole: „Kindel maa on ülepääsmatu müüriга piiratud, vangla neile, kes on seespool, surmalaev või võõrleegion neile, kes on väljaspool. See on ainus vabadus, mida riik, kes oma loomuses tahab ennast ekstreemsuseni arendada ja seda tegema peab, üksikule inimesele, keda ei saa nummerdada, pakkuda võib, kui ta teda külma žestiga mõrvata ei taha. Kord jõuab riik ka selle külma žestini. Esialgu aga ei tunne tseesar Kapitalism selle mõrva vastu olulist huvi, sest ta saab neid pühkmeid, mida üle vanglamüüri visatakse, veel kasutada. Ja tseesar Kapitalism ei lase midagi hukka minna, niikaua kui sellest veel kasu võib loota. Ka neil pühkmetel, mida riigid üle müüri viskavad, on veel oma väärtus ja nad annavad kõva kasumi, mille hülgamine oleks patt, andeksandmatu patt“ (Traven 1969: 196-197).

3.1.2 Surnud mehe maja ja Surnud mehe saar

Surnud mehe maja on hoone, kuhu „Hingede öö“ peategelane sisse astub, sest uks on nii kutsuvalt avatud. Kui võtta aluseks tõlgendus, mida pakub näiteks Reet Neithal kirjutises „Sümbolist eetikani“: „Ristikivi eripära on selles, et ta põimib erinevaid teadvusseisundeid, ruumi- ja ajadimensioone ning muudab nende omavahelised üleminekud märkamatuks. Võrdpildis – Surnud mehe maja – leidub nii dantelikku põrgukujundit ja fantasmagoorset maja „Ainult hulludele“ H. Hesse „Stepihundist“ kui ka kafkalikku taotlust inimeksistenti totaalsust metaforiseerida“ (Neithal 1988: 10), ning lisada siia ka Tiit Hennoste arusaam, et: „Maja on vaadeldav kui mälu metafoor ja liikumine selles kui meenutamine“ (Hennoste 2003: 241), siis saab peategelase ekslemist majas võtta kui teatavat vaimset reisi, kus inimesed on killud kunagi päriselt kohatud ja tuntud inimestest, unenäos nähtud versioonidest ning väljamõeldud tegelastest. Kohad on samuti sulamid mitmetest kildudest – unenägudest, fantaasiast ja päriselt kogetust. Kusjuures vahet teha, kus üks lõpeb ja teine algab on praktiliselt võimatu, sest „üleminekud on märkamatud“.

Jõudnud seisukohale, et Surnud mehe maja on mälu, unenägude ja väljamõeldiste tihe sulam, võib üritada välja selgitada, kes täpsemalt seal majas ikkagi surnud on. Olle on

haige ning voodisse aheldatud, tema peamisteks meelelahutusteks on lugemine ning unistamine. Ta vaatab pikksilmaga kaarti, mis asub akna kõrval, vaatab seda meelsamini kui aknast välja, kus pole midagi näha. Tavalisele inimesele võib pikksilmaga kaardi vaatamine tunduda veider tegevus, aga kui inimene peab oma päevad veetma voodis, siis saavad kohtadest, mis kaardile joonistatud on, kõikvõimalikud imedemaad, kus elu tundub palju tõelisem kui trööstitu reaalsus. Peategelane kommenteerib Ollet külastades: „Ka tema (Olle) elu oli õieti ainult mängult-elamine“ (Ristikivi 1991: 29). Kõigepealt selgub, et piir selle vahel, mis on tõeline elu ja mis mängult-elamine on üsna segi aetud. Mängult-elamine on küll tavalises mõttes midagi, mis on alaväärtuslikum kui päris, asjalik elu. Inimesi, kes niisama unistavad ja luuletavad, peetakse ju praktiliste, tähtsate asjadega tegelevate inimeste poolt tihtipeale veidrikeks, kes korralike tegevustega hakkama ei saa ja sellepärast kipuvad „pilvedes hõljuma“. Aga selgub, et unistustel, mis jäävad unistusteks on päriselu ees vähemalt üks eelis – need ei valmista pettumust. Siis tõesti, kui inimene püüab vaimusilmas nähtut tegelikkusesse üle kanda, unistab võõrastest kohtadest, nagu peategelane ka ise tunnistab, et ta on teinud, ning avastab, et need võõrad kohad ei ole tegelikkuses sugugi nii paradiislikud. Aga Olle ei saa kusagile minna, ta ei saa kunagi teada, millised need päris kohad on, ja seega ei saa ta ka pettuda. Pettumust tunda tähendab midagi kaotada, maailm muutub millegi võrra ahtamaks, väiksemaks ja pimedamaks, sest reaalsus toob esile unistuste paikapidamatuse. Iga pettumusega kaotab inimene tükikese säravast maailmast, mille ta on endale vaimusilmas loonud.

Olle on üheks „surnuks“ seal majas, ta on surnud kehalt, aga sellevõrra elusam hingelt, ta lendab vaimus vabana kui lind ning ei saa öelda, et ta oleks õnnetu. Tume vari hiilib üle ta näo siis, kui teised inimesed oma lakkamatu hoolitsuse ja haletsusega talle tema olukorda meelde tuletavad. Inimesed, kes vaatavad Olle seisukorrale enese, terve inimese vaatepunktist, ega mõista, et Olle ise ei näe oma elu haletsemisväärseks. Talle on antud lihtsalt teised tingimused, aga ta on nendega kohanenud ning suudab eksisteerida nii, et elu ei ole talle vangla. Olle võiks justkui väita, et olukorda, kus keha on vangis, aga vaim on vaba, on kergemgi taluda, kui seda, et keha on vaba, aga vaim on vangis. Selline olukord on inimkonnas märksa rohkem esinev. Sellisest tõlgendusest

lähtudes oleks võimalik mingi seletus anda ka Surnud mehe mäele ja Lindude saarele, mis on Surnud mehe maja variatsioonideks romaanis. Lindude saar on väga väike, seal pole eriti muud kui suur mägi ning hulgaliselt linde. Olle vaimusilmas ei taha keegi seal käia, välja arvatud kunagi üks tütarlaps, kes aga hakkas ka ühel päeval lindusid kartma, ning lasi noormehel linnast end ära viia. See saarekujund võiks sümboliseerida Olle olukorda, Surnud mehe mägi on nagu tema aheldatud keha ning linnud on vaimu vabaduse kandjad. See, et keegi ei julge sinna tulla, tähendab et inimesed on Olle olukorra ees pelglikud ning ei suuda kunagi aru saada sellest vabadusest, mida ta hinges tunneb, ning sellega kaasa minna. Üks tütarlaps ehk proovis kunagi läheneda avatud meelega, aga hakkas kartma või tundis, et ei saa sellega siiski hakkama, ning eemaldus. Kui peategelane Olle käest mõtlematult küsib, et kas see tütarlaps on ka selles samas majas, tuuakse Olle tegelikkusesse: „Ta (Olle) nägu tõmbus valulisse grimassi, aga see võis olla tingitud haigusest, mis ennast tunda andis. Võib-olla oli viimase süstamise mõju hakanud kaduma, valu oli vana tuttav, kes kasutas juhust, et korraks sisse astuda ja tere õhtust öelda“ (Ristikivi 1991: 31). Nii kui tegelikkusele juhuse antakse, astub ta meelsasti läbi. Antud juhul on peategelane ise see, kes juhuse annab ning ehk pole ka päris juhuslik, et järgneb arutelu teemal, kas inimesed üldse saavad üksteist aidata. Olle on lugenud, et ei saa, peategelane ise arvab aga, et inimene ei saa ennast ka ise aidata. Selline seis tunduks üsna lootusetu, aga siis tuuakse mängu veel väljamõeldud inimesed, mis juhatab ringiga tagasi jälle algusesse ja ettekujutustesse. Peategelane ütleb, et tema ei kirjutagi elavatest inimestest, sest nad on niikuinii olemas ning sellel ei oleks mingit mõtet. „Kirjutan inimestest, keda olemas ei ole. Mõtlen nad ise välja, et mul oleks natuke seltsi üksinduses. Et oleks keegi, kes mind aitaks. Isegi väljamõeldud inimene on parem kui mitte keegi. Väljamõeldud inimene on enamasti ka elavast inimesest parem“ (Ristikivi 1991: 32-33). Selle peale palub Olle endast kirjutada, et ta muutuks ise ebatõelisemaks.

Eelnevast selgub, et tegelikkus ja fantaasia on väga tihedalt seotud, ei saa olla üht ilma teiseta. Need on maailmad, mis pidevalt lõikuvad teineteisesse nagu keha ja vaim on inimese kaks lahutamatu poolust. Selle illustreerimiseks võib näiteks „Hingede ööst“ leida ühe tekstikoha. Peategelane räägib ühes väga väikeses ruumis leinariideis naisega

ning ühel hetkel ütleb naine: „[...] Teatud määral olen ju teist olenev, ja kui ma teid nüüd pahandan, võite minuga veel halvemini ümber käia. Aga ärge unustage siiski, et ka teie olete minust olenev, samuti nagu igauhest siin majas. Te pääsete siit sama vähe nagu meiegi“ (Ristikivi 1991: 47). Kui eelnevas lõigus selgus, et tegelikkusel on vaja vaid väikest võimalust selleks, et inimene unistustest jälle maa peale tuua, siis seda tsitaati võib ühe tõlgendusvõimalusena võtta kui viidet, et inimesel ei ole kusagil pääsu ka oma vaimsest maailmast. Fantaasia on küll inimese vabadus rännata paikadesse, millest hing ihaleb, kuid peas on lisaks veel hulgaliselt muud, mille mõistmist takistab hämarus või isegi pimedus. Alateadvus ja unenäod moodustavad keerulise puntra, mis inimesega kogu aeg kaasas käib ning tema elu juhivad samal määral nagu tema oma mõttekujutlustes olukordi ja inimesi. „Mida me näeme, oleneb peaaegu samal määral meie silmadest kui fantaasiapildid sellest objektiivist, millega on varustatud meie vaimu *camera obscura*“ (Ristikivi 1991: 142).

Surnud mehe maja üheks surnuks võib pidada ka minategelase elamata elu. Ta on pagulane võõral maal ja tunneb, et ta ei kuulu sinna ning et tal pole mingit õigust seal olla, kuid samas ei ole tal ka muud kohta kuhu minna. Selle näiteks sobib kõnelus kohtus, kus kohtunik küsib minategelaselt miks ta ei jäänud lihtsalt koju ning too vastab, et tal ei ole kodu, vaid on ainult korter. Kohtunik ütleb siis: „Te tahate sellega öelda, et te olete põgenik, eks ole? Et teie õige kodu on kodumaal?“ ning minategelane vastab: „Isegi mitte seda. Seal ei ole mul tõepoolest isegi mitte korterit. Olin ainult kaasüüriline“ (Ristikivi 1991: 235). Tal ei ole kusagile minna, sest ta ei tunne ennast mitte kusagil koduselt. Ja ta mitte ei ela, vaid jälgib fookusest väljas silmadega, kuidas elu mööda voolab. Maja, kuhu ta sisse astub, et lõpuks mingit selgust saada, on lõputu labürint oma tubade, koridoride ja treppidega, mida eraldavad lugematud ukSED, aknad, kardinad ja vaheriided ning mille ainsaks eesmärgiks näib olevat segaduse tekitamine. Tema astigmaatiline, teravuseta pilk väljendab hästi tema nõutust. Ja nendes lõpututes koridorides ekslemine sümboliseerib seda surnud punkti, kuhu minategelane oma eluga on jõudnud, kus tema kõnnib kimbatuses näoga, samas kui tubades käib elu: „Igaüks tahab meelsamini tuppä jõuda, kus inimesed tegelikult elavad, mitte aga kogu aeg mööda tühje koridore käia“ (Ristikivi 1991: 241). Ta liigubki seal majas pealtvaatajana,

ta jälgib ja püüab mõista, kuid ise ei saa osaleda, alati on tema koht juba kellegi teise poolt määratud ja tema osaks on ainult kohale asetuda nagu nupp malemängus. „Surnud ei saa ju enam oma korraldusi muuta. Masinavärk, mis kord käima pandud, käib omapead kord antud suunas edasi ja seda ei peata keegi. Kõik on ette määratud ja seal ei ole enam midagi muuta“ (Ristikivi 1991: 79-80). Ta ongi samamoodi elu jaoks surnud, elav surnu nagu Surmalaevas meremehed. „Olin nüüd juba jõudnud teadvusele, et see maja oli suletud, suletud ring, mis tegelikult oli sama lootusetu nagu suletud ring inimeses eneses“ (Ristikivi 1991: 244).

3.2 Suletud ring

Esimene surmalaev, millele Gale satub, on Yorikke, ta töötab seal trimmerina, söepoisina, mis on laeval kõige mustem töö. Lisaks satub ta koeravahti, mis tähendab, et tema vahikord on kaheteistkümnest neljani ja see: „on kõige alatam vahikord, mida üldse on leiutatud, et meremehi piinata“ (Traven 1969: 129). Kuna aga söepoisid peavad lisaks veel tuhka hiivama ja „Yorikkel“ on kolme söepoisi asemel kaks, siis tuleb tal kella üheteistkümnest kaheteistkümneni koos teise söepoisiga tuhka hiivata ning ka lisavahetusi teha. Kõige hullem asi kütjate ja söepoiste jaoks, mis võib juhtuda, on see, kui ahjudes kukuvad restid oma kohalt ära. Põikliistud, millele restid ahjus toetavad, on nii ära kulunud, et nende tagasi kohale asetamine on peaaegu võimatu niisamagi, aga ahjud on tulikuumad. Gale kirjeldab seda tööd nii: „Kuna põiktalad olid aastatuhandete vältel läbi kõrbenud, siis olid ka need ebatasased ja ärapälenud liistude sooned, millel raam puhkama pidi, vähem kui pool tolli laiad. Kui raam eestpoolt õnnelikult paigale saadi, libises ta tagantpoolt maha ja kukkus uuesti tuhakasti, kust teda jälle välja tuli õngitseda, et paigalepanekut teistkordselt katsetada. Seekord istus ta tagantpoolt õnnelikult paigal, aga ei ulatunud eespoolsete liistujäänusteni ja kukkus nüüd esiotsaga tuhakasti. Kui raam ühe otsaga tuhakasti kukkus, siis andis ka teine ots järele ja terve raam kukkus alla. Seda väljaõngitsemist ja paigalepanemist tuli nii kaua katsetada, kuni raam mitmest õnnelikust asjaolust tingitud õnneliku kokkusattumise tõttu mõlema otsaga napilt poole tolli laiusele tugialale pidama jäi. [...] Kui aga õngitsemisel ja paigalepanekul mõnikord naaberraami tõugati, siis järgnes see kutsele ning kukkus samuti kuulekalt tuhakasti, rebides seejuures endaga kaasa oma lähima naabri. Viimase

naabri paigalepanekul kukkus järjekordne naaber alla, mis niigi juba ainult mõnel millimeetril oli seisnud ja juba tund aega kannatamatult oli oodanud, et teda ometi keegi puudutaks ja tal viimaks ometi oleks põhjust samuti tuhakasti libiseda ja tantsus kaasa lüüa“ (Traven 1969: lk 159). See meenutab vägagi Sisyphose päevatööd, mis seisnes suure rahnu mäest ülesveeretamises, kusjuures see seejärel jälle alla veeres ning asjaga tuli jälle algust teha.

Töö on aga ilma tuharestidetagi, mis iga natukese aja järel tuhakasti kukuvad, väga raske ja peale kolme päeva ja kolme ööd töötamist laeval, mõtleb Gale nii: „Mul polnud enam mingit muud mõtet kui üksnes: üheteistkümnest kuueni, üheteistkümnest kuueni, üheteistkümnest kuueni, üheteistkümnest kuueni. Sellesse koondus minu jaoks maailmatunnetus ja eneseteadvus. Ma olin maha kustutatud. „Mina“ asemel ei seisnud midagi muud kui „üheteistkümnest kuueni““ (Traven 1969: 163). Töö on nii raske, nürstav ja rutiinne, et mingil hetkel kaob kõik muu. See on lõputu kordus, mis kustutab inimeses isiksuse ja jätab alles ainult masina. Lisaks sellele raskele tööle, mida suur osa maailma rahvastikust peab tegema, et oma armetut hinge sees hoida, ei jää inimesel enam energiat üle, et tegeleda eksistentsiaalsete probleemidega. Kui „mina“ asemel seisabki „üheteistkümnest kuueni“, siis olemise probleemidega tegelemine ei tule kõne allagi, pealegi kui targad pead, kes oma elu filosoofiale on pühendanud, ka mitmete sajandite jooksul midagi eriti põhjapanevat välja pole suutnud nuputada. Lisaks ei tohi unustada ka seda, et valdava enamiku inimeste kammitsemine tööga aitab riigijuhtidel oma võimu säilitada. Kui inimene on nii väsinud ja tüdinud, et kogu tema mõtlemine käib vaid selle ümber millal ometi puhkus tuleb ja magada saab, siis ei ole liiga palju neid, kes riigipeade töö kitsaskohti otsiks. Meremees Gale kirjeldab üht ametnikku, keda ta oma teel Euroopas mitmeid kohtab: „Kogu aeg oli ta naeratanud ja pliiatsiga mänginud nagu ta kolleeg Rotterdams. Mis need mehed küll teeksid, kui pliiatseid enam poleks? Aga siis on kindlasti käepärast mõni joonlaud või kuivatuspress või telefoniagenda või prillid või mõni paberileht või formular, mida saab kokku ja lahti voltida. Ametiruumi sisustamisel on ju igati hoolt kantud, et selles istuja iial igavust ei tunneks. Mõtteid, millega ta tegeleda võiks, tal pole; ja kui tal mõni tuleb, lakkab ta tavaliselt ametnik olemast ja muutub seltsivaks inimeseks. Kui ta sõrmed ühel ilusal

päeval ei saaks enam tarbeesemetega mängida, mis inventarinimestikus kirjas on, hakkaksid nad võib-olla alusmüüride kallal mängima ja urgitsema, ja see ei mõjuks alusmüüridele hästi“ (Traven 1969: 52-53). Vajadus kogu aeg midagi käte vahel veeretada, näitab inimese rahutust. Füüsilise töö puhul kaob rahutus kasvava väsimusega, aga kabinetis töötajatele on rahutuse leevendamiseks samuti meeldivaid vahendeid leitud. Tänapäeval on kõikvõimalikke vidinaid ja tehnikaimesid veelgi rohkem, inimene saab terve päeva veeta ilma, et ta peaks üldse enese mõtteid mõtlema. Ta loeb arvutist juhendeid, uudiseid, kirju, mattub informatsiooni tulva alla, vahepeal piilub silmanurgast telefoni, siis tõuseb laua tagant, et veidi selga sirutada ja klammerdab midagi, et siis veel juhendeid lugeda ja tähtsaid pabereid produtseerida, mida keegi peale tema enda ei loe. Sinna kaob aeg ja nii käib see päevast päeva.

„Surmalaevas“ on esiplaanil sotsiaalne temaatika – inimesed, kellel ühiskonnas enam kohta ei ole. Bürokratia, mis tekitab paberihunnikuid, mille tagant ei ole inimesed enam võimelised üksteist nägema. Riigimasin, süsteem, mis juhtimise üle võtab ja inimesed papjeemašest kujudeks muudab, kui Traveni väljendit kasutada. Traven on väga kirglik riigi ja kapitalismi vastane, kuid Traveni suhtumine inimesesse ning üldse kõigesse elavasse on väga soe, kõike, millel on hing, tuleb suhtuda austusega, sest igal olendil siin maa peal on eluõigus. Töölisele, väikesele inimesele on koondunud tema põhitähelepanu, sest too on see, kes teeb ära suurema osa tööst (koos loomadega), mis vaja teha on, aga vastutasuks ei saa tihti peale õhtul kõhtugi täis süüa. Muidugi rahvast on maailmas palju ja kõik ei saa olla peadirektorid, valdav enamik inimestest ei saa teha isegi sellist tööd, mis neile meeldiks ja rahuldust pakuks. Peategelane Gale mõtiskleb: „Pühapäevalehtedes ja ajakirjades ning edukate meeste pihtimustes võib ikka jälle lugeda, et ainuüksi selle vabatahtliku rohkemtöötamise abil, mis reedab auahnust, püüdlikkust ja soovi teisi käsutada, olevat juba nii mõnigi lihtne töömees peadirektoriks või miljardäriks saanud, ja et igapäevale, kes seda elujuhist südametunnistuse kohaselt järgib, avanevat samasugune tee peadirektori kohale. Aga nii palju vakantseid peadirektori ja miljardäri kohti pole ju terves Ameerikas“ (Traven 1969: 121). Selline on paratamatus, kõigile ei jätku kõrgeid ametikohti, kus rohkelt palka makstakse, on vaja ka neid, kes musta töö ära teevad, nii on see alati olnud. Ainult et see inimene, kes

selle musta töö ära peab tegema, ei pruugi mõista, et miks just tema see peab olema, kellele selline raske elu on määratud. Inimesed sünnivad erinevatesse oludesse, neil on erinevad oskused ja anded, mõnel on kergem saavutada oma unistusi, mõnel raskem. Gale'gi mõtleb veidi irooniliselt: „Need ajalehed, mida nood miljardärid poisikestena müütasid, ja need saapad, mida nad viksisid, olid kindlasti hoopis teistsugused ajalehed ja saapad kui need, millega mina kokku puutusin“ (Traven 1969: 121).

„Surmalaevas“ on riik peamine vaenlane, kuid riik on inimese enese loodud. Kirjanik suhtub inimesesse endasse väga soojalt, ta ütleb, et mitte inimene ei ole tõbras, vaid riik on tõbras, kuid samas avaldab tema irooniline tekst arusaamise, et inimene on nõrk ja paljuski ise süüdi oma piinades. Inimesele meeldib ennast piinata ja ta arvab, et tema kannatuste ränkuses ilmneb tema hinge ülevus. Inimene suudab kannatada palju rohkem, kui loom, sest tal on mõistus ja ta arvab, et kui ta suudab oma kannatustest omale aupärja punuda, siis tõstab see teda ülejäänud loodusest kõrgemale. „Aga inimene? Looduse kuningas? Talle meeldib olla ori, ta on uhke, et tohib olla sõdur ja kuulirahes langeda, talle meeldib, et teda piitsutatakse ja piinatakse. Miks? Kuna ta oskab mõelda. Kuna ta oskab endale lootust sisendada. Kuna ta loodab, et elu ikkagi kord paremaks muutub. See on ta needus ja mitte kunagi ta õnn“ (Traven 1969: 147-148). Loom ei lase ennast lõpmatuseni piinata, kuid inimene seisab omaenese kannatuste najal. Kui ta on õnnelik, siis läheb ta rahutuks, ta tunneb, et see õnn ei saa kaua kesta. Ta on tegelikult kõige õnnelikum siis, kui tal on kõige halvem, kui piitsad, millega teda pekstakse, on soolas leotatud, ja ahelad, mis teda köidavad, on kõige tugevamast metallist. Sest siis saab ta loota ja unistada asjadest, mis teda õnnelikuks teevad, aga milleni ta kunagi ei jõua. „Surmalaevas“ jõuab Gale lõpuks peale pikka ekslemist Euroopas Hispaaniasse, kus tal on hea olla. Seal jäetakse ta üsnagi rahule ja ta saab vaikselt olla, kuid siis ühel päeval, kui ta istub mere kaldal ja kala püüab, sõidab mööda Yorikke ja ta on lõksus. Talle hüütakse laeva pealt, kas tal oleks vaja tööd, ja ta vastab jaatavalt, sest ta on ebausklik nagu paljud teisedki meremehed. Ta usub nimelt, et kui ta ütleks ei, kuigi mõtleks jaa, siis kaob tal edaspidiseks õnn ning kui tal oleks väga vaja laevale saada, siis ta seda ei saaks, kuna ta on oma õnnega mänginud. „See kõik näib nii naeruväärsena. Keegi ei võinud mind ju sundida ennast mõnele alusele

kirja panema, mitte mingil juhul, niikaua kui ma siin kindlal pinnal seisan ega ole kipri kohtuvõimu ja seaduse all. Aga on ju ikka nii, et kui tunned ennast liialt hästi ja õnnelikuna, siis tahad, et oleks veelgi parem, peitugu see veelgi-parema-tahtmine kas või ainuüksi selles, et igatsed maastikuvaheldust ning toidad ning turgutad seda tasast ja igavest lootust, et iga vaheldus peaks parema poole viima. Ma usun, et inimeste needuseks on, sestsaadik kui Adam paradiisis igavles, et nad kunagi ei tunne ennast täielikult õnnelikuna ja ikka veelgi suuremat õnne taga ajavad“ (Traven 1969: 102-103). Selles peitubki saladus, inimene teeb seda endale ise, ta pole rahul sellega, kui ta juba on õnnelik, ta kas arvab, et see ei saa kaua kesta või et juba olemasolev õnn ei ole piisav ning alati peaks olema rohkem. Inimene ootab alati midagi muud, midagi põnevamat ja paremat.

„Hingede öös“ on minategelane kimpus sama hädaga. Ta ootab pidevalt midagi põnevamat ja paremat. Ta on jõudnud seisukohale, et: „Kodu oli illusioon ja silmapiir kindel müür, millest kunagi välja ei jõudnud“ (Ristikivi 1991: 30). See lause vihjabki sellele, et kuidas inimene ei üritaski silmapiirile lähemale jõuda, jääb see alati sama kaugele ja on sama ületamatu nagu kõrge kivimüür inimesele, kel pole käepärast redelit. Silmapiir juba sõnana vihjab sellele, et see on nägemise kaugeim piir, millest kaugemale enam ei näe. Aga kui inimene üritab silmapiirile lähemale jõuda, nihkub see eest ära, see on jällegi kinnine ring. Polegi võimalik, et ükskord jõutakse silmapiirile ja sellest saab järeldada järgmist: kodu on illusioon, sest kui mõeldakse kodu peale, siis on see midagi, mis peaks paigal seisma, aga elamine on liikumine, pidev ringkäik, kuid kohad, millest möödutakse on üksteise kordused, sest maakera on ümmargune ja ükskord jõuab inimene ikka samasse punkti tagasi, kust ta alustas. Algas ja lõpp on samas punktis, seda näitab juba näiteks eluprotsess ise – kui vaadelda imikuid ja vanu inimesi, siis on nad tegelikult sarnased. Et aga reaalsus ei tunduks liiga julm, võetakse appi fantaasiamaailm, kuid vahel jääb sellestki väheks. „Hingede öös“ ütleb minategelase teejuht Vergilius talle: „Ma ei mõista õieti, miks ootate just siin majas millegi ebahariliku juhtumist. Fantaasia ja tõelikkuse vahe ei ole tegelikult kuigi suur, kui seda üldse on. Mõlemad on seotud, üks välise looduseadusega, teine sisemise loomusega“ (Ristikivi 1991: 68). Ja minategelane ise tõdeb: „Kas tõesti olid võimalused

siin majas nii väikesed, et ma juba hakkasin ringi käima, et kohtamised hakkasid korduma? Alguses tekkinud ebatõelisuse tunne hakkas jällegi haihtuma, tõelisuse igav leigus ennast igalt poolt peale suruma. See oli ju nagu elus ikka, see polnud midagi muud“ (Ristikivi 1991: 107). Fantaasia ja tõsielu on lahutamatult seotud, reaalse maailma mured kanduvad ühel või teisel kujul edasi ka fantaasiasse. Teisest küljest jälle mõjutab inimese mõtlemine tegutsemist maailmas. Alateadvus, fantaasia, mälu, tõekspidamised, kinnisideed, eelarvamused jm juhivad inimest mingitele radadele ja ta võib end nende jõudude käes tunda nagu käpiknukk.

3.3 Vastutus

Probleemid, mis vaevavad „Hingede öö“ peategelast välismaailmas, need on kohal ka Surnud mehe majas ja sealgi ei pääse ta tegelikkuse igavusest ja üksluisusest. Probleemid ja mured on inimese sees ning ühel hetkel võib inimene avastada, et ta on jällegi hakkama saanud mingi rumalusega, mille põhjustajad ta enese arust juba ammu kusagile maha on jätnud. „Hingede öös“ on minategelase mureks hirm. Härra X ütleb kohtus: „On inimesi, kes kardavad elu, mitte surma“ (Ristikivi 1991: 234). Ja kuigi minategelane pageb oma hirmu eest tänavalt, järgneb see talle ka Surnud mehe majja. See hirm käib temaga kaasas ega polegi niivõrd põhjustatud olukordadest, kuhu ta satub. Raamatu viimases, kolmandas osas satub peategelane kohtusse, kus süüpingis on seitsme surmapatu sooritajad. Kõik need patud on raamatus küll kuidagi veidralt moonutatud ja tagurpidi pööratud, kuid sellel on oma põhjus. Esimeseks patuks on uhkus ja sellest tunnistab Bobby. Ta räägib: „Mõnikord olen imestanud, miks ma ei sündinud surnult, kas see polnud mingi eksitus. Mõnikord olen jäänud mõtlema, kas see kõik pole ainult arusaamatus. Mind võib-olla ei olegi olemas, ja see seletab ka, miks mind mõnikord vaadatakse pilguga, nagu oleksin ma ainult põhjendamatu plekk vaateväljas, nägemishäire“ (Ristikivi 1991: 175). Ta on soovimatu laps ja ta kahtleb isegi selles, kas ta üldse on olemas või mitte. Aga selle asemel, et kibestuda ja kurjategijaks hakata, nagu ühiskond temalt ootab, saab Bobby’st alandlik. Selle asemel, et vastu hakata ja enda kohta nõuda, püüab ta pidevalt ennast parandada, endas voorust arendada, kuid ka see ei aita tal inimeste poolehoidu võita, sest ta sisimas siiski ei usu, et ta üldse olemas on. Ja kuidas saavad teised inimesed austada inimest, kes ennast isegi

niipalju ei austa, et kahtleb oma olemasolus. Teiseks patuks on ahnus. Tunnistajaks on proua N ning tema räägib sellest, kuidas ta on kaotanud kõik asjad ja inimesed, mis on talle kallid olnud ning et vältida edaspidist haiget saamist, on ta üldse loobunud millessegi kiindumast. Ta ütleb: „Olin kõige õnnelikum siis, kui ma pärast olin kõige õnnetum“ (Ristikivi 1991: 193). Siinkohal saab paralleeli tõmmata „Surmalaevaga“, kus samuti tuli välja, et inimesed on rahul siis, kui nad kannatavad ning saavad ainult unistada õnnest, sest unistusi ei saa keegi inimestelt ära võtta, küll aga asju, mis juba päriselt olemas on. Ja seejärel jääb inimesele ainult kahetsus ja igatsus inimeste ja asjade pärast ja kaotatud õnne pärast.

Kolmanda tunnistaja süüks on liiderlikkus. Ta on nimelt armunud tütarlapsesse, kellega ta tahab abielluda, nad peavad pikalt ootama, enne kui nad saavad abielluda, kuid enne kui see saab juhtuda, tütarlaps sureb. Noormees aga jääb talle truuks ning ei otsi omale kedagi uut, sest talle piisab mälestusest. Neljandaks tunnistajaks on Olle ja tema patuks on kadedus. Ta on voodihaige ning seetõttu ei saa ta enam elust eriti osa võtta, talle on jäänud tema mälestused. Ta aga ei ole kade inimestele, kes on terved ning saavad teha asju, mida tema ei saa, ta on leppinud oma olukorraga. Viieandaks tunnistajaks on Sixten (Vergilius) ja tema patuks on liigsöömine ja –joomine, kuigi Sixtenil ei ole elus kunagi olnud isu ning ta on söönud, joonud ning kultuuri tarbinud vaid selleks, et naudingut saada. Ta tunnistab end süüdi ja ütleb, et kannab juba karistust, kuna ta ei saa enam süüa asju, mis talle maitseksid, kuna ta kõht ei kannata neid, ning kirjandus, kunst ja muusika ei tekita temas enam võimet nautida, kuna talle tundub, et ta on kõike juba näinud ja kuulunud. Kuues tunnistaja on pastor Roth ning tema tuleb välja huvitava teooriaga, et kurja tuleb armastada, sest ainult siis saabub lõpuks töötatud rahuriik. Mitte nõrgad ja rõhutud ei ole need, keda me peaksime armastama, vaid need, kes on tugevad ja keda me kardame, kuna nemad on rõõmsad, nad on ju võitjad. Ja kui me armastame neid, kes on rõõmsad aga mitte neid, kes kannatavad, siis tuleb rõõm kogu maailmase. Viimaseks tunnistajaks on minategelane ise ning tema patuks on laiskus. Mõeldes, mida ta võiks enese kaitseks öelda, ei tule tal meelde muud, kui üks õiendus, mida hiljuti seitsmenda patu nime kohta lugenud on. Nimelt kannab patt ladina keeles nime *acedia* ning see on mugavuse või lohakuse tõttu tõlgitud laiskuseks. Tegelikult tähendab see

palju rohkem mõtlemislaiskust. „Veel rohkem aga vaimset ja hingelist defetismi, elutüdimust ja kõige tühjuse tunnetamist“ (Ristikivi 1991: 232).

Võib väita, et sellel pattude sisu ümberpööratusel on teatav eesmärk. Patt tähendab siiski midagi, mis on taunitav ja ebasoovitav, see on eksimine millegi vastu. Ja need tunnistajad eksivad samuti, on patused, sest nad kõik vastupidiselt sooritavad „liiga vähe“ seda pattu, millest nad tunnistavad. Nad kõik kardavad, nad ei nõua kohta maailmas, mis õigusega neile kuulub, nad on pealtvaatajad ega ela täisväärtuslikku elu. Pastor Roth on muidugi äärmuslikuks näiteks, sellega on kirjanik ehk tahtnud rõhutada, et inimesi ei peaks haletsema nende nõrkuse pärast või selle pärast, et nad on kaotajad. Inimese nõrkus avaldubki selles, et ta oma koha kellelegi teisele loovutab, sest tal on enesel liiga suur hirm selle ees, mis kõik võib valesti minna, kui ta seda või teist teeb. Julgelt elades ja otsuseid vastu võttes peab inimene arvestama sellega, et tuleb ka tagajärgede eest vastutada. Otsuste tegemine on väga raske, sest inimesele pole antud oraaklivõimeid, sündmustel on tihtipeale omadus ootamatuid pööordeid võtta või üldse käest ära minna. Ja sellega peab inimene elades arvestama. Palju lihtsam on seega mitte elada ja mitte vastutada. Kui inimene kitsalt teerajalt kõrvale ei astu, koridorist tubadesse ei põika, siis pole ka karta, et ta mõne vaese putuka laiaks litsub ning oma hävitava jõu valla peab päästma, sest iga liigutus on paratamatult mingi elusolendi hukk. Kergem on muidugi mitte mõelda sellele, et iga samm muruplatsil hulga väikeseid elusid olematuks muudab, kuid suuremad teod tähendavad ka suuremaid tagajärgi, mida ei saa niisama lihtsalt ignoreerida. Süütunnet on väga raske taluda, see teeb inimese rahutuks. Aega tagasi keerata ei saa ning halbade tagajärgedeni viinud tegu olematuks teha samuti mitte, oma vigadest saab ainult õppida.

Muidugi on olemas ka teatav kasu, mida inimene saab kui ta võimalikult vähe elab. Süümepiinu on vähem ja lisaks saab ennast haletseda ning ka teiste kaastunnet nõuelda, sest elu on ju nii raske. Jällegi on tulemus sarnane sellele, mis ilmnis juba „Surmalaeva“ puhul – inimesele meeldibki ennast piinata, sest piinad teravdavad hilisemat õnnetunnet, kui see peaks saabuma. Ja kui inimene ei saagi seda, mis ta tahab ja mis teda õnnelikuks teeb, sest püüdmine seda saavutada tähendab liiga suurt riski, siis saab ta vähemalt kannatada ja sellega ennast õilistada, sest leppimine olukorraga,

mis inimest õnnelikuks ei tee vaid sellepärast, et millegi muutmine võib tähendada veel hullemat olukorda, tähendab, et peab kannatama. Inimene küll loodab, et kui tal ükskord põhi käes on, siis saab veel ainult ülespoole minna, kuid tee allapoole on lõputu ja nähtavasti ka inimese võime kannatada. „Enne kui ma surin ja enne kui ma koolnute juurde jõudsin, oli mulle sageli arusaamatu, kuidas on sõjaväeteenistus võimalik, kuidas on võimalik, et inimesed, terved ja mõistlikud inimesed, ennast vastuvaidlematult lasevad suurtükkide ja kartetšide ette ajada, et inimesed ei soorita tuhat korda meelsamini enesetappu, vaid taluvad orjust, sõjaväeteenistust, galeeriahelaid ja piitsalööke. Sestsaadik kui ma surnute juures olin, sestsaadik kui ma ise surnu olin, sestsaadik kui ma surmalaeval sõitsin, on ka see saladus mul lahendatud, nii nagu kõik saladused ju ennast peale surma avaldavad. Nii sügavale ei saa ükski inimene langeda, et ta veelgi sügavamale ei saaks langeda, nii ränkrasket ei saa ükski inimene taluda, et ta veelgi rängemat ei suudaks taluda“ (Traven 1969: 147). Parem juba kannatada, kui ring murda, vabaduse poole püüelda, kuid samas ka vastutada.

3.4 Vabadus – kas see on üldse võimalik?

Mõlemad romaanid näitavad üsna selgelt, kui raske on inimesel vabaduseni jõuda, ennast suletud ringist välja murda. „Surmalaevas“ ilmneb, et inimene jääb ohvriks omaenese loodud süsteemidele. Vabadust ei saa olla, kui on nii palju bürokraatiat, riigipiire ja seadusi, ning inimene peab pidevalt tõestama, et ta üldse sündinud on, kuigi seisab teise inimese eest lihast ja luust olendina. Nagu Ristikivi kirjutas proua Agnes Rohumaale romaani kirjutamise probleemidest rääkides ütleb: „Ja kes võib kindel olla, et need nukud (tegelased) äkki täiesti omavoliliselt ei oleks liikuma hakanud eneste sisemise hääle järgi ja niitide hoidja koos endiga hoopis teisele teele vedanud“ (Ristikivi 1991: 142), nii kipub tihti juhtuma, et inimese loodud üksused jõuavad mingi enese sisemise loogika järgimiseni ja ei allu enam inimese kontrollile. Inimeses endas peitub inimlikkus, mis tunnistab ka teiste eluõigust, kuid süsteemides inimlikkust pole, need on mehaanilised. Ja kuna inimene on enamjaolt laisk, loll ja arg, siis jääb süsteemide sisemine loogika peale, need arenevad omasoodu edasi, et ennast järjest täiustada, inimene aga on hammasratas, mutriku, mis teenib järjekordset jumalat. Talle on vaja mingit tuge, sest kui ta seisab üksinda, siis puhub tuul ta pikali nagu papptopsi, kuid

samas on erinevad uskumused ja süsteemid, mida inimene enesele toeks ehitab, talle ka tõeliseks nuhtluseks, nagu Gale'i Hispaaniakogemus näitas. Ja ega inimene ise ka läbinisti hea ei ole, inimlikkusel on mitu nägu, ta võib abivajajat aidata, kuid võib ka ise tagaetavast tagaajajaks muutuda. Lisaks sellele, et inimesed võivad olla uskumatult julmad, muudab inimeste omavahelise suhtlemise raskeks see, millest räägivad nii eksistentsialistid kui ka Ristikivi – inimene saab maailma vaadata ainult ühest vaatepunktist, enese omast. Inimesed on väga eelarvamuslikud, nad usuvad tihtipeale seda, mida nad tahavad uskuda. See kumab „Surmalaeva“ esimeses osas pidevalt tekstist läbi. Näiteks räägib Gale: „Minu välimus aga näis neile parima tõendina, et ma otseteed Saksamaalt tulin. Just niimoodi olid nad endale ette kujutanud, peab välja nägema üks sakslane, kes sõja on kaotanud, kellelt ameeriklased viimase särgi seljast on röövinud ja kelle inglased ära on näljutanud. Minu välimus klappis nii täielikult nende ettekujutusega, et kui ma oleksin öelnud, et olen ameeriklane, siis oleksid nad mind häbematuks luiskajaks pidanud, kes neid lolliks tahab teha“ (Traven 1969: 79). Seega põrkab Gale pidevalt kokku arvamustega, kuvanditega, mis inimestel tallele on pandud ning sobival juhul kasutusele võetakse. Raske on vabana ringi liikuda, kui peab ennast pidevalt mingisuguste mallide alla mahutama.

„Hingede öö“ peategelane on aga kinni tõelises labürindis, kust väljapääsu leidmine tundub üsna võimatu. Reet Neithal kirjutab artiklis „Sümbolist eetikani“: „Vaba tahe toob kaasa vastutuse, paratamatuse tunnetus vastutamatus. Aga kas ja millistes piirides on inimesel võimalik vabalt talitada? Teglane peab tõdema, et paratamatuse kahe versteposti vahel kulgeval inimeksistentsil on siiski suhteline vabadus ja mänguvõimalused. Vabaduse otsinguid tähistavad katsed iseseisvalt teed leida, kuid teglane peab tunnistama, et see vabadus on piiratud – liikumine ja tee on kas või juba maja plaani poolt ette määratud. Ka tehted arvudega kõnelevad vabaduse illusoorisusest – võides küll vabalt alustada, lõpetame paratamatusega. Ka igahommikused erinevad kooliteede valikud lapsepõlves, mida ta meenutab, ei suurenda oluliselt vabaduse määra. Me võime oma elu realiseerida erinevaid teid pidi, s.t. tuhandel hommikul tõusta, lõpuks aga oleme sunnitud lamama jääma, kuna oleme jõudnud paratamatuse riiki, teadustab üks A.E. Housmanilt pärinev luuletsitaat, asetatuna peatüki motoks“ (Neithal

1988: 24-25). Selline seisukoht, et kõik teed viivad samasse punkti, on leitav ka Ristikivi loomingus üldisemalt. Näiteks romaanis „Viimne linn“ mõtleb Roger Blondel de Tressalin: „Kõik need mõtted on viinud äratundmisele, et oleksin jõudnud siiasamasse, ükskõik missuguse tee oleksin valinud. Nii vähe tähendab see, mis me teatud ajal teeme või tegemata jätame“ (Ristikivi 1990: 29). Inimese teekonnal võib küll olla üks sihtpunkt – surm –, kuid samas valikud, milline teekond teda selleni viib, saab inimene ise teha. Kõigist raskustest hoolimata saab inimene tugev olla ning oma teekonda jätkata ning püüda seda võimalikult väärilt käia. See on inimese ainus lootus.

„Hingede öös“ on inimese vabadus piiratud, plaan on ette nähtud, kuid inimese vabaduseks jääb vähemalt selle tee valimine, mida mööda ta käib. „Surmalaevas“ aga jääb lõpus kõlama üsna nukker tõdemus, kui peategelane Gale ise jääb küll ellu, kuid tema sõber Stanislaw upub. Gale mõtiskleb Stanislawi vee alla kadumist tunnistades: „Ta oli enese munsterdanud kaugesõidule, tõelisele kaugesõidule. Aga kuidas ta sai end munsterdada? Tal ei olnud ju meresõiduraamatut. Nad ajavad ta kohe jälle maha. Aga ta ei tõusnud pinnale. Suur Kapten munsterdas ta peale. Ja ta munsterdas teda ausalt, ka ilma dokumentideta. „Tule Stanislaw Koslowski,“ ütles Suur Kapten, „tule ma munsterdan su ausalt ja õigesti kaugesõidule. Jäta dokumendid kus seda ja teist. Minu juures ei ole sul neid vaja. Sõidad ausal ja usaldusväärset laeval. Mine ruhvi, Stanislaw. Kas sa oskad lugeda, mis ukse kohal seisab?“ Ja Stanislaw ütles: „Jah, kapten. Kes siit sisse astub, on kõikidest piinadest prii!““ (Traven 1969: 255) Vabadus saabub „Surmalaevas“ alles koos surmaga.

KOKKUVÕTE

Nii „Hingede öö“ kui ka „Surmalaev“ on üsna sünged raamatud ning eksistentsialism on tuntud selle poolest, et tegeleb teemadega, mis käsitlevad inimese olemise tumedaid külgi. „Surmalaevas“ on tööliste elu kujutatud väga tumedates toonides ning kirjanik kasutab kujundina palju liialdust, et rõhutada, kui nigel võib olla inimese elu. „Hingede öös“ aga on juba esimestest lehekülgedest peale loodud pilt keskkonnast, kus minategelane ennast sugugi koduselt ei tunne, teda saadab pidev hirm ning tunne, et ta on igal pool sissetungija.

Töö eesmärgiks oli vaadelda, kuidas „Hingede öös“ ning „Surmalaevas“ käsitletakse vabaduse teemat ning kõrvutada seda eksistentsialistide nägemusega. Kõige esimese punktina, mis „Hingede ööd“, „Surmalaeva“ ning eksistentsialismi ühendab, on see, kuidas käsitletakse inimest. Üldistuste ning mudelite asemel püütakse näha üksikut inimest tema konkreetsuses ja ainulaadsuses ning asetatakse ta maailmas leiduva rohkuse taustale, vastandina, rõhutamaks, et inimese kogemust ei ole võimalik üldistada, iga inimene näeb maailma erinevalt, subjektiivselt. See on ka tugipunkt, millele toetudes saab väita, et „Hingede ööd“ ning „Surmalaeva“ on võimalik vaadelda just eksistentsialismi (eksistentsialistliku) kontekstis, sest eksistentsialistlikke mõtlejaid ühendab konkreetse inimese eksistentsile keskendumine, individuaalse kogemuse arvestamine. Oluline on mainida ka eksistentsialismile omast filosoofilise ning kirjandusliku lähedust, ilukirjanduslik vorm on sellele mõttevoolule väga omane ja sobiv.

Ristikivile ning Travenile iseloomulikuna võib näha ka arusaama, et inimene ei ole suuteline kõigile küsimustele vastama. Küsimustele vastuste otsimine, mõistusliku

loogika rakendamine on inimesele väga olemuslik, kuid tahes-tahtmata tuleb tunnistada, et kõigele ei ole võimalik seletust anda. Ka eksistentsialismis lepitakse sama järeldusega. Inimene on maailma heidetud, tema olemasolu on juhuslik, küsimusele miks eksistentsialismis ei vastata, pigem küsitakse, mida inimene oma eksistentsiga peale peab hakkama, maailmas, kus jumalat ega muid tõsikindlaid väärtussüsteeme pole. Sartre väidab, et inimene on vaba, ta satub maailma, mis on täis tähenduseta massi ning on sunnitud kõigele ümbritsevale mingi mõtte andma, Traven aga annab „Surmalaevas“ pigem mõista, et keskkond, kuhu inimene sünnib, on üsna määravaks teguriks tema edasises elus. Need saapad, mida tulevased peadirektorid nooruses viksivad ei ole needsamad, mida tulevased katlakütjad ja puuvillanoppijad juhtuvad läikivaks nühkima. Inimene siiski on mingil määral oma olude produkt, sest maailma rahvaarv on nii suur, kõigile lihtsalt ei jätku meelepäraseid töökohti. Muidugi ei näe võimul olevad isikud ka piisavalt vaeva selleks, et mustemaid töid tegevad töölisel endale vähemalt elamisväärsel elu võiksid lubada. Parem on massid tööga nüristada, et võimalikke vastuhakke lämmitada.

Ristikivi ja Traven jagavad mõlemad mõtet, et üks tähtsamaid inimeseks olemise omapärasid, on mõtlemisvõime. Paljud lõksud, millesse inimene takerduda võib, on tal peas, mitte reaalses maailmas. See, kellena inimene ennast näeb, tuleneb elu jooksul omandatud ja kogutud infost. Traven leiab, et inimese mõtlemisvõime on talle parajaks nuhtluseks, sest inimene, erinevalt loomadest, suudab endale sisendada lootust, mis ka kõige trööstitumas olukorras suudab inimest petta, kinnitades, et kunagi peab elu ikka paremaks minema. Seega inimene muudkui unistab ja kannatab. Ristikivi minategelane ootab samuti pidevalt midagi põnevamat, kuid tegelikkuses ei ole siin maapeal midagi uut, kõik on juba millegi olnu kordus, ka fantaasiamaailm on vaid võõriti kokkupandud reaalsus. Inimene on oma peas nagu vang, ta ei pääse oma mõtlemise ahelatest ei üle ega ümber. Eksistentsialismis on mõtlemisvõime kõige aluseks. Inimest eristab teistest olenditest just enesest teadlik teadvus. Kõik, mida inimene end ümbritsemas näeb, paistab läbi konkreetse teadvuse prisma, mis sellele värvid annab. Nietzsche järgi juhib inimest karjamentaliteet, mis kujundab arusaamad, ning muudab iseseisva mõtlemise

väga raskeks. Kui panna kokku ühiskonnas elamisest tulenevad piirangud ning iga inimese isiklikud mõtlemise omapärad, saab tulemuseks üsna ahta maailma.

Mõlemad romaanid näivad jõudvat seisukohani, et inimese vabadus maailmas elades on väga piiratud. Seda takistavad nii inimest väljastpoolt ümbritsevad tegurid, kui ka sisemised, mõtlemisest tingitud lõksud. „Surmalaevas“ on püüd vabaduse poole väga tugevalt tunda, kuid seda ei saavutata. Meremees Gale jõuab küll oma teekonnal Hispaaniasse, kus ta saab elada peaaegu nii vabalt nagu talle meeldiks, kuid sealgi laseb ta end lõksu meelitada ning satub veel hullemasse olukorda, kui ta enne Hispaaniat oli. Surmalaeval on ta sunnitud kohutavalt palju tööd tegema, magamiseks ei jää piisavalt aega ning süüa saab väga kehvalt. Lõpuks satub ta veel teisele surmalaevale, mis oma olemasolu enam kuidagi ei õigusta ning seetõttu karile aetakse ja põhja läheb. Gale küll pääseb, kuid raamat lõpeb nii, et ta ulbib keset ulgumerd, üksinda, tema sõber Stanislaw on just ära uppunud ning antakse mõista, et ainus abinõu, mis inimese piinadest täielikult vabastab, on surm. „Hingede öös“ otsib minategelane samuti pääsemist, ta on jõudnud mingisse surnud punkti, majja, mis oma lõputute koridoridega on tõeline labürint. Majas liikumisel on tal teejuhid, ta püüab vahepeal ka ise teed leida, kuid ikka valitseb pidevalt tunne, et mingi plaan on juba valmis tehtud ning tal ei jää muud üle, kui vaid oma kohale asetuda. Kirjanik näitab mitmel viisil veendumust, et inimesel endal on raske midagi ise juhtida, pigem on ta osa masinavärgist, mis on juba käima lükatud ning kuhu tuleb ainult sisse sobituda.

Eksistentsialistid väidavad küll ühe oma põhitõena, et inimese põhiolemuseks on vabadus, mis tähendab, et mingisuguseid kindlaid tõdesid ei ole, vaid inimene peab ise tähendusi looma, kogu maailm on tühi, tähenduseta mass, millele tuleb mõte anda, kuid see toob kaasa mitmeid raskusi. Esiteks tohutu vastutusekoorem, mida kusagile ära nihutada ei anna. See tekitab meeleheidet, ängi, mille eest inimene püüab loomulikult põgeneda. Lisaks ei ole see vabadus siiski nii kõikehõlmav, sest ideaalis saab inimene küll vabalt ümbritsevale tähendusi jagada, kuid reaalses maailmas on vaja elada koos teiste inimestega ning nemad püüavad samuti oma tõdesid leida. Tulemuseks on vabaduste konflikt ning vajadus ennast pidevalt muutuvale maailmale kohendada. „Hingede öö“, „Surmalaev“ ja eksistentsialistlikud mõtlejad näivad üsna kooskõllaliselt

tõdevat, et inimesele on antud maailm ja hulk takistusi, oluline pole aga see, miks need on antud, vaid mida inimene nendes tingimustes luua suudab.

KIRJANDUS

Annus, Epp (toim.) 2009. Modernsuse filosoofiad. – 20. sajandi mõttevoolud. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 9-29.

Barracough, Geoffrey 1976. An Introduction to Contemporary History. Harmondsworth: Penguin Books.

Barret, William 1962. Irrational Man: A Study in Existential Philosophy. New York: Doubleday.

Baumann, Michael L 1975. Reflections on B. Traven's language. – Modern Language, nr 4, lk 403-417.

Camus, Albert 1989. Sisyphe müüt. Tallinn: Eesti Raamat.

Goethe, Johann W 2004. Noore Wertheri kannatused. Tallinn: Avita.

Haim, Gordon (toim.) 1999. Dictionary of Existentialism. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

Hennoste, Tiit 2003. Karl Ristikivi „Hingede öö“ kui tekst. – Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk: artikleid ja arvamusi 1986-2003. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 235-250.

Kangro, Bernard, Karl Ristikivi 2006. Kirjad romaanist. Tallinn: Varrak.

Kaufmann, Walter (toim.) 1975. Existentialism from Dostoevsky to Sartre. New York: Meridian Books.

Liiv, Toomas 1997. Proosast. Tallinn: Virgela.

- Malpas, Jeff 2012. *Existentialism as Literature*. – *The Cambridge Companion to Existentialism*. New York: Cambridge University Press, lk 291-321.
- Marino, Gordon (toim.) 2004. *Basic Writings of Existentialism*. New York: Modern Library.
- McBride, William 2012. *Existentialism as a Cultural Movement*. – *The Cambridge Companion to Existentialism*. New York: Cambridge University Press, lk 50-69.
- Neithal, Reet 1988. Sümbolist eetikani („Hingede öö“). – Karl Ristikivi 75. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi materjalid II. Tallinn: Eesti NSV Kirjanike Liit, lk 9-30.
- Nietzsche, Friedrich 1924. *The Joyful Wisdom. The Complete Works of Friedrich Nietzsche*, volume 10. New York: The Macmillan Company.
- Nirk, Endel 1985. Fantaasia ja fuuga. Karl Ristikivi minevikuainelise romaanidesarja üldkommentaare. – *Looming*, nr 12, lk 1678-1691.
- Pascal, B 1998. *Mõtted*. Tallinn: Hortus Litterarum
- Raymond, Diane B (toim.) 1991. *Existentialism and the Philosophical Tradition*. New Jersey: Prentice Hall.
- Ristikivi, K 1991. *Hingede öö*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ristikivi, K 1990. *Viimne linn*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Sartre, J-P 1975. *Being and Nothingness. A Phenomenological Essay on Ontology*. New York: Washington Square Press.
- Sartre, J-P 2007. *Eksistentsialism on humanism*. Tallinn: Varrak.
- Tirol, Tarmo. *Eksistentsialism*. – 20. sajandi mõttevoolud. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 311-317
- Traven, B 1969. *Surmalaev*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tulik, Arnold 1964. *Kõikjaltuntud tundmatu*. – *Puuviljanoppijad*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 183-188.
- Undusk, Jaan. *Millegipärast*. – *Hingede öö*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 250-256.

Undusk, Jaan 1988. Rüütel, humanist ja eksistentsialist. Sisseminek „Hingede öösse“. – Karl Ristikivi 75. Sünniaastapäevale pühendatud konverentsi materjalid I. Tallinn: Eesti NSV Kirjanike Liit, lk 59-104.

SUMMARY

The aim of this BA thesis is to observe how Karl Ristikivi in his novel *Night of Souls* and Bruno Traven in his novel *The Death Ship* have handled an existential theme – freedom. In addition, it has been followed how existentialist thinkers themselves approach such topic. The paper has been divided into three main chapters. The first chapter tries to give an account on why it is so difficult to comprehend the concept of existentialism. The main reason of this difficulty seems to be that there are so many different existentialist thinkers who cannot be organised in a neat system or school of thought. Existentialist thinkers are against systematizing because this already limits freedom. Additionally there has been attempted to give some insight into the lives and creation of Ristikivi and Traven in the first chapter.

The second chapter concentrates on existentialism and how existentialist thinkers have seen the concept of freedom. First of all, there has very briefly been written on the topics which most commonly concern existentialists and also about the events and developments that shaped the time when existentialism reached its peak. Secondly, the chapter focuses on *mauvaise foi*, a concept of Sartre which shows how people, in order to avoid the heavy burden of responsibility that has been laid upon them by their freedom, lie to themselves and live their lives blind and deaf. Their lives become a *closed circle*, sealed by lies and fear that prevents them from making important changes. Thirdly, the burden of responsibility has been more closely discussed. Since existentialist thinkers believe that there are no given truths, man has to make his own decisions unable to rely upon a higher authority. Man is alone and all the consequences of his actions are there to haunt him. Finally, there has been asked whether freedom is possible at all. Again Sartre and his views have been set as an example of existentialist

thinking. According to his views, man has his freedom to give meaning to the world around him, but it cannot be forgotten that man has to live in the world with other human beings. That means given meanings, because all people try to give meaning to the world that surrounds them including other people. Man cannot escape the colors other people seem to ascribe to him. Thus in ideal man is freedom, but in reality he has to share the world with other people.

The third chapter analyses the novels of Karl Ristikivi and Bruno Traven. The structure of this chapter resembles that of the second chapter, but the same topics have been seen from the perspective of the novels. First of all, the problem of deadness in life has been discussed. In *The Death Ship* there has been described how passport has become the centre of attention after the formulation of nation-states in Europe and thus there are people who, unable to prove their existence, are condemned to nowhere. But as nowhere does not give food, they have to become criminals or work illegally to be able to survive. These people are like ghosts living dead lives. In *Night of Souls* the main character has the same problem – he lives a dead life, but because he is too afraid or does not know how to be daring and take risks in his life. Instead he watches passively as his life passes by. Secondly, it has been observed how Ristikivi and Traven depict *closed circles* in their novels. People tend to get tangled in all kinds of patterns and repetitions, getting out of them on the other hand is a great hindrance. Thirdly, responsibility is in question or rather avoiding it. To illustrate this point, a trial from Ristikivi's book has been depicted. Seven witnesses testify of seven sins, but rather than being guilty of them, they are all too passive, they choose to live quiet lives which minimize the risk of getting hurt or being burned, it is better to be unhappy than to take a risk and to suffer the consequences. Finally, the possibility of freedom is discussed. Both authors rather seem to claim that freedom is quite impossible. Ristikivi shows that all roads take to the same destination, man has only the power to choose a road and to walk it with dignity, giving up just takes to a dead stop which means that no matter the result man has to at least try. Traven on the other hand seems to be even a bit more pessimistic. Peace, quiet and freedom from all pain is gained only after death, life itself is mostly endless misery.

In conclusion, it should be pointed out that freedom is a very important topic for Ristikivi, Traven and also for existentialist thinkers. They try to examine man in his concrete existence and not as a general model of some kind. Every person is unique and sees the world from a subjective perspective. This way of seeing man is what unites the three in question in this work. Another important view is that thinking is something that determines a great portion of how people live in the world. Mind is a prison and a guard who dictates every move a person makes. It is also important to acknowledge that people have a need to know it all, but that is not possible. Ristikivi and Traven both agree with this, existentialist thinkers claim, that it is important to know what to do with this freedom that people have been given rather than to ask, why has this freedom been given.


Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Kadi Ausmees
(autori nimi)
(sünnikuupäev: 25.11.1987)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
"Olemise sülgitud riig- vabaduse riigimajanduse inimete elu eksistentsiaalsus"
"võitlus", "Hingede töö" ja "Suurmalooma" peajal"
(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Kristi Unt
(juhendaja nimi)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus,  27.05.2013
(allkiri ja kuupäev)